

Κ. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ
ΙΑΤΡΟΥ—ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ

ΙΑΤΡΙΚΑ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὁ Ἀριστοτέλης (384—322) περισσότερο παντός ἄλλου φιλοσόφου τῆς ἀρχαιότητος σπουδάζει ἐμβριθῶς τὴν ἰατρικὴν θεωρίαν καὶ τὴν ζωολογίαν ἐν γένει ⁽¹⁾, διότι εἰς αὐτὰς ὡς φαίνεται ἐμυήθη παιδιόθεν, κατὰ τὴν κρατοῦσαν τότε συνήθειαν, ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιάδου πατρὸς τοῦ Νικομάχου, ἰατροῦ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀμόντα τοῦ Β' πατρὸς τοῦ Φιλίππου. Ἀλλὰ καὶ πρακτικὰς ἰατρικὰς γνώσεις ἐκέκτητο, τὰς ὁποίας ἐφήρμοζεν ἐν καιρῷ ἀνάγκης, ὡς περὶ αὐτοῦ μάς πληροφορεῖ ὁ Πλούταρχος: εοῦ γὰρ μόνον τὴν θεωρίαν ἠγάπησεν, ἀλλὰ καὶ νοσοῦσιν ἐβοήθει τοῖς φίλοις καὶ συνέτατε καὶ θεραπείας τινὰς καὶ διαίτας (XLII, 8, 1 ἐκδ. στερ. Bekker) ⁽²⁾. Ὁ Σταγίρης σοφὸς διὰ τῆς ἀξιοθαυμάστου παρατηρητικότητός του, ὑπομονῆς καὶ ἀκαταμαχῆτου ἐργατικότητος, κατέλαβεν ἐξέχουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν μεγαλυτέρων ἐρευνητῶν τῆς φύσεως. Τὰς δὲ μεγαλοφυεῖς ἐρεῦνας αὐτοῦ καὶ ἀνακαλύψεις αἱ ὁποῖαι ἔχουν σχέσιν μετὰ τὴν ἰατρικὴν καὶ τὴν ζωολογίαν ἐκθέτει κυρίως εἰς τὰ ἔργα του: Περὶ ζῴων ἱστορίας, Περὶ ζῴων μορίων, Περὶ ζῴων γενέσεως, Περὶ πνεύματος, Περὶ ἀναπνοῆς, Περὶ μακροβιότητος, Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν, Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως, Περὶ ἐνυπνίων, Περὶ νεότητος καὶ γήρωτος, καὶ ζωῆς καὶ θανάτου καὶ ἀναπνοῆς, κ.τ.τ.

Ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς καὶ ὁ ἐνδοξὸς διδάσκαλός του, ὑπεστήριζεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη οὐσα γενικὴ καὶ ἀδιαίρετος, ἀποβλέπει εἰς τὴν γνῶσιν τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων. Ἀποστολὴ δὲ τῆς πραγματολογικῆς ἐρεύνης εἶναι νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν εἰς τὰ πράγματα ἐνυπάρχουσαν ἰδέαν καὶ διὰ τῶν πραγμάτων. Ἡ πραγματικὴ γνῶσις ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν οὐσίαν, ἣτις παρίσταται αὐτοτελής καὶ δὲν ἀνάγεται μόνον εἰς μίαν ἀρχὴν, ὡς λ.χ. εἰς τὸ ἀγαθόν, ὡς ἐπρέσβευεν ὁ Πλάτων. Γνῶσις δὲ πραγμάτων εἶναι ἡ διάκρισις τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν αἰτιῶν, ἣτοι τῆς οὐσίας του, τῆς ποιότητός του καὶ τῆς ποσότητος αὐτοῦ, καθὼς καὶ τῶν σχέσεών του πρὸς τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα. Κυρίως δὲ γνῶσις πραγμάτων εἶναι ἡ διαπίστωσις τῶν πρώτων αἰτιῶν εἰς τὰ ὁποῖα τοῦτο ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν του. Ταῦτα εἶναι τέσσαρα, ἣτοι: ἡ ὕλη, ἐξ ἧς τὸ πρᾶγμα συγκροτεῖται, τὸ εἶδος (μορφή), ὅπερ ἔχει προσλάβει ἡ ὕλη καὶ γίνεται ἀντιληπτὴ (τὸ τί ἦν εἶναι), τὸ κινεῖον, τὸ ὁποῖον προκαλεῖ τὴν διάφορον μορφήν, καὶ τὸ τέλος (σκοπός), ὅπερ συνετελέσθη διὰ τῆς ὕλης. Ἡ δὲ ὕλη εὐρισκομένη εἰς δυναμικὴν κατάστασιν (δυνάμει), περιέρχεται εἰς ἐνέργειαν, ἣτις δηλοῖ τὴν φυσικὴν ῥοπὴν πρὸς πραγμάτων τῶν εἰδῶν. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Ἀριστοτέλης διεμόρφωσε τὴν τελολογικὴν

1) Δέγουσι τοὺς Πυθαγορείους πάνυ σφόδρα περὶ τὴν ἰατρικὴν σπουδᾶσαι τέχνην καὶ Πλάτων δὲ φροντίδα εἰς αὐτὴν ἔσχε πλείστην καὶ Ἀριστοτέλης, (Διλ. IX·23, 102).

2) Πάντως ὁ σοφὸς οὗτος σπουδάζει τὴν ἰατρικὴν «ὅσον ἐπιβάλλει τῇ φυσικῇ φιλοσοφίᾳ». (464 b 33), διότι λέγει ἐπερὶ δὲ ὑγείας καὶ νόσου οὐ μόνον ἐστὶν ἰατροῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ φυσικοῦ μέχρι τοῦ τὰς αἰτίας εἰπεῖν» (480 b 22). Ἐπίσης ἔλεγεν: ἔργον εἶναι τοῦ «φυσικοῦ καὶ περὶ ὑγείας καὶ νόσου τὰς πρώτας ἰδεῖν ἀρχὰς» (βλ. περὶ αἰσθ. 438 a 18).

θεωρίαν περί τοῦ κόσμου, καί εἰς πᾶν βῆμα τῆς φύσεως διαβλέπει τήν σκοπιμότητα καί τήν τελείαν δημιουργίαν (ἐντελέχειαν).

Διά νά ἐκφρασθῶμεν συντόμως, λέγομεν ὅτι ὁ σοφός οὗτος συνδυάσας τήν φιλοσοφίαν πρός τήν ἐν γένει ἐπιστήμην ἀνεδείχθη πανεπιστήμων καί μέγιστος φυσιοδίφης, διό καί λογίζεται ὡς ὁ πατήρ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, διότι διά τῶν αξιοθαύμαστων αὐτοῦ παρατηρήσεων ἔθεσε τόν ἀκρογωνιαίον λίθον διά τήν ἐξέλιξιν τῆς ζωολογίας, τῆς γενικῆς φυσιολογίας, τῆς ἀνατομικῆς, καί διά τῶν ἐνδελεχῶν του ἐρευνῶν καί γνώσεων προσέδωσαν εἰς τήν ἰατρικήν μεγάλην ἀνάπτυξιν. Αἱ δὲ γνώσεις του εἰς τήν μαιευτικήν καί γυναικολογίαν καί αἱ περί κληρονομικότητος ἀντιλήψεις του καταπλήσσουν καί σήμερον τοὺς ἐπιστήμονας. «Ἐξ Ἰσου λαμπρά» κατά Κ. Γεωργούλην (1) «τυγχάνει καί ἡ συμβολή, ἣν προσήνευκε ὁ Μακεδὼν φιλόσοφος διά τήν θεμελίωσιν τῆς βιολογικῆς ἐπιστήμης. Οἱ μεγαλύτεροι ἐκ τῶν νεωτέρων βιολόγων καί ζωολόγων ἐξύμνησαν τὸ ἔργον του μὲ ἐνθουσιασμόν. Ὁ Δαρβίνος (βλ. Βίος καί Ἐπιστολαὶ τόμ. III σελ. 252) εἶπεν, ὅτι προσέβλεπε κάποτε πρός τόν Κυβέρον καί τόν Αἰνναῖον ὡσάν νά ἦσαν θεοί. Καί οἱ δύο ὁμοῦ οὗτοι, προσέθεσε, προβαλλόμενοι πρός τόν συγγραφέα τοῦ περί Ζῶων μορίων συγγράμματος φαίνονται ὡσάν μαθηταί. Προηγούμενος οὐ μόνον ὁ Κυβέρος εἶχε ἐκφρασθῆ ἐπαινετικῶς διά τὸ ἔργον τοῦ Σταγίριτου, ἀλλὰ καί ὁ J. Herschel καί ὁ De Blainville».

«Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπεχείρησε νά συγκεντρώσῃ» λέγει ὁ ἀείμν. Κ. Ζέγγελης εἰς ὁμιλίαν του ἐνώπιον τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν τὴν 29ην 3.950, «τὸ σύνολον τῶν περί φύσεως γνώσεων εἰς μίαν ἐνιαίαν ἐγκυκλοπαιδείαν, στηρίζων τὰς σκέψεις του ἐπὶ γεγονότων ἐπιλημμένων ἐκ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Πνεῦμα γενικώτατον, ἡσχολήθη εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τοῦ ἐπιστητοῦ».

* * *

Ὅπως δι' ὅλας τὰς ἐπιστήμας καί τέχνας, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, πρέπει οἱ ἀσχολούμενοι εἰς αὐτάς νά κατέχουν καλῶς καί τόν τελικόν σκοπὸν καί μέσα πρός ἐπιτυχίαν των, οὕτω καί οἱ ἀσκοῦντες τήν ἰατρικήν ὀφείλουν νά εἶναι τελείως κατηρητισμένοι, διότι εἰς πολλάς περιπτώσεις οὗτοι δὲν εἶναι εἰς θέσιν οὔτε νά κρίνουν ὀρθῶς περί τοῦ ὑγιαίνοντος σώματος, ἀλλ' οὔτε ἀνευρίσκουν καί τὰ κατάλληλα μέσα θεραπείας. «Οὔτε γὰρ ποῖόν τι δεῖ τὸ ὑγιαῖνον εἶναι σῶμα κρίνουσιν ἐνίοτε καλῶς, οὔτε πρός τόν ὑποκείμενον αὐτοῖς ὄρον τυγχάνουσι τῶν ποιητικῶν». (Πολιτ. 1431 a 37).

Ἡ ἰατρική τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχει σχέσιν μᾶλλον πρός τήν ἰατρικήν τῆς ἀκμαζούσης τότε Κνιδίου σχολῆς, τῆς ὁποίας Ἀσκληπιάδης ὑπῆρξε καί ὁ πατήρ του Νικόμαχος. Τόν Ἴπποκράτην, ἂν καί θεωρεῖ ὡς πολὺν μέγαν ἰατρόν (2), ἐν τούτοις οὐδὲν ἀναφέρει τι περί τῶν ἔργων του καί τῆς διδασκαλίας του, ἐνῶ χρησιμοποιεῖ τὰ περιεχόμενα πολλῶν ἔργων τῆς Ἴπποκρατείου Συλλογῆς, τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς γνωρίζει. Οὕτω λ. χ. ὡς καί ὁ Πλάτων ἀκολουθεῖ τὴν τοῦ Ἴπποκράτους διδασκαλίαν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν νόσησιν καί ὑγείαν. Τὸ αὐτὸ πράττουν καί πολλοὶ τῆς Περιπατητικῆς σχολῆς, ὡς περί αὐτοῦ μᾶς πληροφορεῖ ὁ Γαληνός (3).

1) Ἀριστοτέλης ὁ Σταγίριτης.—Θεσσαλονίκη 1962—σελ. 297.

2) «Ὅλον Ἴπποκράτην οὐκ ἀνθρώπον, ἀλλ' ἰατρόν εἶναι μείζω φήσειεν ἂν τις τοῦ διαφέροντος κατά τὸ μέγεθος τοῦ σώματος». (Πολιτικά VII, 4—1326 a 15).

3) Ἡμεῖς δ' αἰθίς ἀναμνήσομεν αὐτῶν ἑκαστος τούτων τῶν φιλοσόφων ἅμα πολλοῖς τοῖς μετ' αὐτὸν εὐκράσιαν μὲν ἡγείται τὴν ὑγείαν εἶναι τοῦ θερμοῦ καί ψυχροῦ καί ὑγροῦ καί ἕηροῦ. Νοσήματα δὲ γίνεσθαι τὰ γούν κατά διαίταν ὑπερβαλλόντος ἑκάστου τῶν εἰρημένων ἢ ἀλλείποντος, εἶναι δὲ καί χυμοὺς ἐν τῷ σώματι. . . οὕτω Πλάτων ἅμα τοῖς ὑπ' αὐτοῦ πασίν, οὕτω καί Ἀριστοτέλης, ἅμα τοῖς ἐκ τοῦ Περιπάτου, οὕτω Ζήνων καί Χρῦσιππος ἅμα τοῖς ἄλλοις Στωικοῖς ἐγίνωσκον» Γαλ. XVIII A 258—ὄλ. καί X 111.

Ὁ Roscherieder ἀπέδειξε τὴν στενὴν σχέσιν πολλῶν βιβλίων τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Ἱπποκράτους, ὡς λ. χ. πρὸς τὸ περὶ Ἀέρων, ὕδατων, τόπων (ᾠρων καὶ τόπων ἡμετ. ἐκδ.) τὸ Νούσων α' καὶ β', πρὸς τὰ πλεῖστα Ἐπιδημιῶν, τὸ ἐν τῇ Κεφαλῇ τρωμάτων, τὸ περὶ Τόπων τῶν κατ' ἄνθρωπον, τὸ περὶ Ἰερῆς Νούσου, τὸ περὶ Φύσιος Ἀνθρώπου, τὸ περὶ Ἄρθρων, τοὺς Ἀφορισμούς, τὰς Κωακὸς Προγνώσεις καὶ πρὸς τὸ περὶ Ἀρχαίας Ἱητρικῆς (1).

Ὁ Ἀριστοτέλης, κατὰ Γαληνόν, εἶναι ἄριστος ἐρμηνευτὴς τῶν περὶ φύσεως ἐν γένει ἀντιλήψεων τοῦ Ἱπποκράτους (2), κυρίως δὲ μεγάλην ἐπίδρασιν ἔσκησε ἐπ' αὐτοῦ ἡ παρατήρησις τοῦ Ἱπποκράτους περὶ τῆς ἀποφασιστικῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος ἐπὶ τῆς σωματοψυχικῆς διαμορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐκτίθεται εἰς τὸ περὶ ᾠρῶν καὶ τόπων ἔργον του.

Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ γενικῶς ἡ Περιπατητικὴ σχολὴ παρέλαβεν ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἱπποκράτους καὶ τὴν θεωρίαν περὶ τῆς σχέσεως τοῦ πνεύματος πρὸς τὰς ὀργανικὰς λειτουργίας (3).

Ὁ δὲ περὶ φύσεως ἀνθρώπου λόγος τοῦ Ἱπποκράτους (4), ὡς ἐλέχθη, περὶ τοῦ σωματοψυχικοῦ συνόλου, εὔρε μεγάλην ἀπήχησιν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις σοφοῖς καὶ κυρίως Πλάτωνι. Ἀριστοτέλει, Περιπατητικοῖς καὶ Στωικοῖς: «ἅπαντες ἐπιδεικνύουσιν οἱ προειρημένοι φιλόσοφοι μὴ δύνασθαι τινα καλῶς ἰάσασθαι τὰ νοσήματα, πρὶν ὅλου τοῦ σώματος ἐπίστασθαι τὴν φύσιν» (Γαλ. X 17). Καὶ πάλιν: «Ἐάν δὲ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων Στωικῶν καὶ Περιπατητικῶν ἐκάστου ἐκλέγειν τὰς ῥήσεις, ὄλην βιβλιοθήκην πληρώσεις» (XVIII 260). Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὄλως χαρακτηριστικῶς, ἔχων ὑπ' ὄψιν τοὺς τὴν διδασκαλίαν ταύτην τοῦ σοφοῦ τῆς Κῶ τονίζει: «Ἄνευ γὰρ τοῦ καθόλου οὐκ ἔστιν ἐπιστήμη» (Μετεωρ. 1086,5) καὶ εἰς τὰ Φυσιογνωμονικά του: «δοκεῖ μοι ἡ ψυχὴ τε καὶ τὸ σῶμα συμπαθεῖν ἀλλήλοις» (808, β) (5).

Τέλος τὰ Προβλήματα τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔχει καταρτίσει ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ περὶ Ἀέρων, ὕδατων, τόπων τοῦ Ἱπποκράτους.

Καὶ ἐνῶ, λοιπόν, πολλὰ τοῦ Ἱπποκράτους ἔργα ἐγνώριζεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἐν τούτοις, ἐπαναλαμβάνομεν, οὐδαμοῦ τῶν ἔργων του ἀναφέρει τι περὶ τοῦ σοφοῦ ἐκείνου, ὅπερ ἀνεξήγητον καὶ ἀκατανόητον . . ., δεδομένου ὅτι ἀναφέρει πολλοὺς ἄλλους σοφοὺς.

Ὁ ἐκ Σταγίρων ἀνὴρ οὗτος περὶ τὰς δυσμὰς τοῦ βίου του ἀνέθεσεν εἰς τοὺς τρεῖς αὐτοῦ μαθητὰς Θεόφραστον, Εὐδημον καὶ Μένωνα τὴν συλλογὴν καὶ συγγραφὴν τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς του ἀξιολογοτέρων φιλοσοφικῶν, ἱστορικῶν καὶ ἰατρικῶν δοξασιῶν. Οὕτως ὁ μὲν Θεόφραστος συνήθροισε τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας εἰς 18 βιβλία

1) Βλ. Pauly—Real, Encyclop. 8, 1802.

2) Ἐπιγνώσεται σαφῶς ἐξηγητὴν ὄντα τῶν περὶ φύσεως λογισμῶν, Ἀριστοτέλη. Καὶ μὲν δὴ καὶ περὶ τῆς τῶν νοσημάτων διαφορᾶς, ὅποσα τέ ἐστι καὶ ὅποια, καὶ περὶ συμπτωμάτων ὡσαύτως, ἔτι τε καὶ τῶν καθ' ἑκάτερον αἰτιῶν. Ἱπποκράτης μὲν πρῶτος ἀπάντων ὧν ἴσμεν ὀρθῶς ὑπάρξασθαι φαίνεται, μετ' αὐτὸν δὲ Ἀριστοτέλης ἐπὶ πλεῖστον ἐξηγήσατο. (Γαλ. X 15). Καὶ, ἐτὸ γὰρ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν καὶ τὸ ξηρὸν καὶ τὸ ὑγρὸν Ἱπποκράτης μὲν πρῶτος εἰσηγήσατο, μετ' αὐτὸν Ἀριστοτέλης ἀπέδειξεν ἕτοιμα δ' ἔζη παραλαβόντες οὐκ ἐφιλονίκησαν οἱ περὶ τὸν Χρῦσιππον» (Γαλ. X 16). Καὶ πάλιν: «πλησίον δὲ τοῦ τελειῶσαι τε καὶ συμπληρῶσαι τὴν ὑφ' Ἱπποκράτους παραδοθεῖσαν ὁδὸν οἱ περὶ τὸν Ἀριστοτέλην τε καὶ Θεόφραστον ἀφίκοντο» (αὐτ. 113).

3) Βλ. Pohlenz: Hippokrates und die Begründung der Wissenschaftlichen Medizin—Berlin 1938, σελ. 70. Πρὸς καὶ H. Diller, Stand und aufgaben der Hippokratieforschung σελ. 284.

4) Βλ. τὸ ἔμὸν Ἱππ. περὶ φύσεως ἀνθρώπου καὶ Χυμῶν. Ἱατρ. βιβλος Β. 1 Εἰσαγ.

5) Βλ. τὸ ἔμὸν Πλάτωνος Ἱατρικά. Εἰς Πλάτωνα ἱτος ΙΓ (1961) τεύχη 25|26, σελ. 17 καὶ ἐξ.

μέ τήν ἐπιγραφὴν «Φυσικῶν δόξαι», ὁ δὲ Εὐθύμημος ὁ Ῥόδιος ἐπίσης εἰς 18 βιβλία τὰ περὶ ἀστρονομίας, μαθηματικῶν, γεωμετρικῶν καὶ θρησκευτικῶν δογμάτων, ὁ δὲ Μένων εἰς ἕνα τόμον «Τὰ Ἰατρικὰ», ἐπιγραφέντα ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων «Ἰατρικὰ Μένωνος» (1). Δυστυχῶς τὸ ἔργον ἐκεῖνο τοῦ Μένωνος δὲν διεσώθη. Μέρος δ' αὐτοῦ μόνον διέσωσεν Ἄνωνυμος τις Ἰατρικὸς δοξογράφος τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος. Τὸ κείμενον τοῦτο ἀνεκάλυψε τὸν Ἰούνιον τοῦ 1892 ὁ Κεργον εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Λονδίνου, περιλαμβανόμενον εἰς τὸν καλούμενον Λονδίνειον Πάπυρον 137, ἔνθα ὑπάρχει καὶ ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία, ἐξεδόθη δὲ ὑπὸ τοῦ Herim. Diels, Βερολίνον 1893 (2) μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν «Anonymi Londinensis ex Aristotelis Iatricis Menonis et alijs medicis eklogae».

Εἰς τὰ Ἰατρικὰ Μενώνεια τοῦ Ἄνωνόμου περιλαμβάνονται αἱ Ἰατρικαὶ δοξασαὶ 21 περίπου σοφῶν καὶ ἰατρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 10 ἄγνωστοι, τῶν διασημοτέρων σχολῶν τῆς ἀρχαιότητος, Κρότωνος, Κνίδου καὶ Κῶ.

Γενικὴ φυσιολογία

«Φύσις, κατ' Ἀριστοτέλη, εἶναι ἀρχὴ τις καὶ αἰτία τοῦ κινεῖσθαι καὶ ἡρεμεῖν, ἐν ᾗ ὑπάρχει ἡ τῶν ἐχόντων ἀρχὴν κινήσεως ἐν αὐτοῖς ἢ αὐτά». (Περὶ Φυσ. ἀκροάσεως β, 1—γ, 1—θ, 3—Οὐρ. α, 2—Μεταφ. ο, 4—Ἠθικ. Νικ. ζ, 4—Ῥητ. τέχνη α, 10).

Καὶ πάλιν «φύσις εἶναι ἡ δύναμις, ἡ ὁποία δημιουργεῖ, ὑπογράφει (δηλ. σχεδιάζει), εὐλόγως δημιουργεῖ, εὐλόγως ποιεῖ». (Π Ζώ. Γεν. β, 6—α, 23—3, 2).

Φύσις εἶναι ἡ ὕλη ἐξ ἧς γεννᾶται ἡ οὐσία τῶν ἐν τῇ γῆ ὄντων, ἀποτελοῦσα θεμελιώδη ἀρχὴν ἐκ τῆς ὁποίας γεννῶνται τὰ ἐν αὐτῇ ὄντα, ἅτινα κέκτηνται οὐσίαν καὶ ἐν αὐτῇ σύμφυτον τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως καὶ τῆς μεταβολῆς, τῆς δράσεως καὶ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ, φαινόμενα, τὰ ὁποία ἐκδηλοῦνται ὡς ζωϊκὴ δύναμις καὶ ἐνέργεια. «Ἐνα μὲν εὖν τρόπον οὕτως ἡ φύσις λέγεται ἡ πρώτη ἐκάστῳ ὑποκειμένη ὕλη τῶν ἐχόντων ἐν αὐτοῖς ἀρχὴν κινήσεως καὶ μεταβολῆς, ἄλλον δὲ τρόπον ἡ μορφή καὶ τὸ εἶδος τὸ κατὰ τὸν λόγον». (Ἀριστ. π. Φυσ. 193 α, 28) Ἡ φύσις παρουσιάζεται διττῶς, ὡς ὕλη, καὶ ὡς μορφή (Φυσ. β, 8), ὡς ὕλη δὲ ἀποτελεῖ τὴν πηγὴν τῆς μηχανικῆς ἀναγκαιότητος (β, 9). Καὶ ἐν Μ.τ.φ. 1014β 26 «φύσις λέγεται ἕνα μὲν τρόπον ἡ τῶν φυσόμενων γένεσις, ἔτι δὲ λέγεται ἐξ οὗ πρώτου ἢ ἔστιν ἢ γίνεται τῶν φύσει ὄντων ἀρυθμίστου ὄντος καὶ ἀμεταβλήτου ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς αὐτοῦ, οἷον ἀνδριάντος καὶ τῶν σκευῶν καὶ τῶν χαλκῶν ὁ χαλκός ἡ φύσις λέγεται, τῶν δὲ ξυλίνων ξύλον. Ὅμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. Ἐκ τούτων γάρ ἐστιν ἕκαστον διασφζομένης τῆς πρώτης ὕλης· τοῦτον γάρ τὸν τρόπον καὶ τῶν φύσει ὄντων τὰ στοιχεῖά φασιν εἶναι φύσιν, οἱ μὲν πῦρ, οἱ δὲ γῆν, οἱ δ' ἀέρα, οἱ δ' ὕδωρ, οἱ δ' ἄλλοι ἄλλο τι τοιοῦτον λέγουσι, οἱ δ' ἕνια τούτων, οἱ δὲ πάντα. Ἐτι δ' ἄλλον τρόπον λέγεται ἡ φύσις τῶν ὄντων οὐσία, οἷον οἱ λέγοντες τὴν φύσιν εἶναι τὴν πρώτην σύνθεσιν, ὡσπερ Ἐμπεδοκλῆς λέγει ὅτι «φύσις οὐθενός ἐστιν ἔόντων, ἀλλὰ μόνον μείζισ τε διάλλαξις τε μιγέντων ἐστίν».

Οἱ φυσικοὶ φιλόσοφοι καὶ ὁ Ἱπποκράτης ἀνεζήτησαν τὴν σύστασιν τῶν ὄντων.

1. Πάρεστι σοι τὰς τῆς ἰατρικῆς συναγωγῆς ἀναγνῶναι βιβλους, ἐπιγεγραμμένας μὲν Ἀριστοτέλει, ὁμολογουμένας δὲ ὑπὸ Μένωνος, δε ἦν μαθητῆς αὐτοῦ γεγράφθαι, διὸ καὶ Μενώνεια προσαγορεύουσιν ἔνιοι ταῦτι τὰ βιβλία. Δῆλον δ' ὅτι καὶ ὁ Μένων ἐκεῖνος ἀναζητήσας ἐπιμελῶς τὰ διασφζόμενα κατ' αὐτὸ ἔτι τῶν παλαιῶν ἰατρῶν βιβλία, τὰς δόξας αὐτῶν ἐκείθεν ἀναλέξατο» Γαλ. XV 25 Κ.

2) Βλ. ἡμετέραν ἀνακοίνωσιν εἰς ἰατρικὴν ἐτ. Ἄνωνόμου Ἰατρικὰ Μενώνεια καὶ ἀρχαίας φυσιολογίας ἐκλογαί» (Πρακτ. ἰατρ. ἐτ. 1956).

ἦτοι τὴν φύσιν αὐτῶν, εἰς τὰς καλουμένας π ρ ὠ τ α ς ἀ ρ χ ᾶ ς ἢ ριζώματα, ἦτοι τὸν ἀέρα (ψυχρὸν—ψυχρότητα), πῦρ (θερμὸν—θερμότητα), ὕδωρ (ὕγρὸν—ὕγρότητα), καὶ γῆν (ξηρὸν—ξηρότητα). Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὡς πρῶτα σώματα ἢ ριζώματα ὅπως τὰ ὀνομάζει, ἐθεώρει τὸ ψυχρὸν καὶ τὸ θερμὸν, τὸ ὕγρὸν καὶ τὸ ξηρὸν, ὡς καὶ τὸν αἰθέρα, ἐκ τῶν αἰεθῆν, τὸν ὁποῖον δέχεται ὡς στοιχεῖον αἰώνιον, ἀδιάφθορον¹⁾. Κατὰ τὰς δοξασίας δὲ ταύτας καὶ τὴν ἀνόργανον καὶ τὴν ὀργανικὴν ὕλην διέπει ἡ σχέσις τῶν φυσικῶν στοιχείων, ἣτις ἀναλόγως τῶν ἀντιλήψεων τῶν διαφόρων σοφῶν ἐκφράζεται εἴτε ὡς ἀπλῆ σχέσις (συνάφεια κατὰ παράθεσιν), εἴτε ὡς συγκερασμὸς (κράσις—μεΐξις). «Οἱ μὲν οὖν ἀρχαῖοι, γράφει ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ πρῶτοι φιλοσοφήσαντες περὶ φύσεως, περὶ τῆς ὕλικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς τοιαύτης αἰτίας ἐσκοποῦν τίς καὶ ποῖα τις, καὶ πῶς ἐκ ταύτης γίνεται τὸ ὅλον, καὶ τίνας κινούντος, οἷον νείκους ἢ φιλίας ἢ νοῦ ἢ τοῦ αὐτομάτου, τῆς δὲ ὑποκειμένης ὕλης τοιάνδε τινὰ φύσιν ἐχούσης ἐξ ἀνάγκης, οἷον τοῦ μὲν πυρὸς θερμῆς, τῆς δὲ γῆς ψυχρᾶν καὶ τοῦ μὲν κούφην, τῆς δὲ βαρείαν. Οὕτως γὰρ καὶ τὸν κόσμον γεννώσιν». (Π. Ζώ. Μορ. 640β 6) Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, κατὰ Γαληνὸν (II, 7. K.) ἀκολουθεῖ ἐν πολλοῖς τὰς αὐτὰς δοξασίας²⁾.

Οὗτος διακρίνει πρῶτην ὕλην ὡς ἀρχέγονον καὶ ἀφθαρτον καὶ ἄμορφον καὶ αἰεθὴ καὶ ἀόριστον καὶ ἀγνωστον καθ' αὐτήν. Ἐκ ταύτης δὲ γίνονται τὰ ὄντα διὰ σκοπίμου ἐνεργείας, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ προέρχεται μόνον ἐκ τῆς ὕλης. Ὁ σοφὸς δηλαδὴ μαθητὴς ἐνὸς σοφωτέρου διδασκάλου δέχεται ὅτι ἡ πρώτη ὕλη ἢ ἄμορφος καὶ ἀγέννητος καὶ ἀφθαρτος προσέλαβε συγκεκριμένην μορφήν «τῇ βουλήσει ἔμφορος προνοίας», ἦτοι τοῦ νοῦ. «Νοῦν δὴ τις εἰπὼν ἐνεῖναι, καθάπερ ἐν τοῖς ζώοις καὶ ἐν τῇ φύσει τὸ αἶτιον τοῦ κόσμου καὶ τῆς τάξεως πάσης νήφων ἐφάνη». (Ἀρ. Μ.τ.φ. 984β 15. Φυσ. Θ 250β 24)³⁾.

Κυρία αἰτία, κατ' Ἀριστοτέλη, τῆς γενέσεως τῶν ὄντων εἶναι τὸ εἶδ ο ς, ἦτοι ἡ πρόσληψις συγκεκριμένης μορφῆς, καὶ τὰ ὕλικά αἶτια καὶ συναίτια. Ἡ ὕλη προσλαμβάνει τὴν μορφήν τοῦ εἶδους καὶ ἐνῶ αὕτη ἐν ἀρχῇ κέκτηται δυνάμει ὑπόστασιν, ἦτοι ἐγκρύπτει ἀδηλον δυνάμιν ἐνεργείας, διὰ τῆς μεταβάσεως εἰς τὸ εἶδος ἐκδηλοῦται δι' ἐνεργείας ἢ ἐντελεχείας (Μ.τ.φ. Ν 4, 1092α 3, περὶ Οὐρ. Γ 8, 306β 19).

Ἐντελέχειαν δὲ παρ' Ἀριστοτέλει πρέπει νὰ νοώμεν τὴν ῥοπήν τῆς φύσεως πρὸς πραγμάτωσιν τῶν εἰδῶν τῆς, ἣτις ἀποτελεῖ τελολογικὴν ἐνέργειαν τῆς φύσεως,

1) Τὸν αἰθέρα εἰσήγαγεν ἐκ νέου εἰς τὴν ἐπιστήμην κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ὁ μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος Huygens πρὸς ἐρμηνεῖαν τῆς διαδόσεως τοῦ φωτός, ὁ πολὺς ὅμως Einstein ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξίν τουτοῦ.

2) «Εἰσαίθ' οὐκ ὀλίγοι τινὲς ἄνδρες οὐδὲ ἄδοξοι φιλόσοφοι τε καὶ ἰατροί, οἱ τῷ μὲν θερμῷ καὶ τῷ ψυχρῷ τὸ δρᾶν ἀναφέροντες ὑποβάλλοντες αὐτοῖς παθητικὰ τό τε ξηρὸν καὶ τὸ ὕγρὸν. Καὶ πρῶτος γ' Ἀριστοτέλης τὰς τῶν κατὰ μέρος ἀπάντων αἰτίας εἰς ταύτας ἀνάγειν πειρᾶται τὰς ἀρχάς, ἠκολούθησε δ' ὕστερον αὐτῷ καὶ ἀπὸ τῆς Στοᾶς χορός. Καίτοι τούτοις μὲν ὡς ἂν αὐτῶν τῶν στοιχείων τὴν εἰς ἀλληλα μεταβολὴν χύσει τε τισὶ καὶ πιλῆσει ἀναφέρουσιν εὐλογον ἦν ἀρχὰς δραστικὰς ποιήσασθαι τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν, Ἀριστοτέλει δι' οὐχ οὕτως ἀλλὰ τέτταρσι ποιότησιν τὴν τῶν στοιχείων γένεσιν χρωμένῳ βέλτιον ἦν καὶ τὰς τῶν κατὰ μέρος ἀπάσας αἰτίας εἰς ταύτας ἀνάγειν». Ὁ Ἀριστοτέλης δηλαδὴ παραδέχεται τὴν γνώμην τοῦ Ἰπποκράτους ὅτι ἡ γένεσις καὶ ἡ μεταβολὴ τῶν στοιχείων ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν τεσσαρῶν ποιότητων τῶν φυσικῶν στοιχείων, ἦτοι θερμότητος, ψυχρότητος, ὕγρότητος καὶ ψυχρότητος. (βλ. Ζφ. Μορ. 649 6).

3) «Μεμειγμένη γὰρ οὖν ἡ τοῦδε τοῦ κόσμου γένεσις ἐξ ἀνάγκης τε καὶ ΝΟΤ συστάσεως ἐγεννήθη' νοῦ δὲ ἀνάγκης ἀρχοντος τῷ πείθειν αὐτὴν τῶν γιγνομένων τὰ πλεῖστα ἐπὶ τὸ βέλτιον ἄγειν, ταύτη κατὰ ταῦτά τε δι' ἀνάγκης ἠττωμένης ὑπὸ παιθοῦς ἔμφορος, οὕτω κατ' ἀρχὰς ξυνίστατο τότε τὸ πᾶν» (Πλάτων Τιμ. 48 Α).

παρακινουμένη υπό ἔμφρονος σκοπιμότητος. Εἰς πάντα τὰ στοιχεῖα, ἐδίδασκε, ἐνυπάρχει τι τὸ θεῖον. «πάντα γὰρ φύσει ἔχει τι θεῖον». (Ἡθ. Νικ. 1153 b 32). Ἡ αὐτὴ ὕψηλὴ ἀντίληψις ἐπικρατεῖ καὶ εἰς τὸν Ἀναξαγόραν, τὸν Σωκράτην, τὸν Πλάτωνα καὶ Πλωτῖνον.

Ἐν τῷ νῶ δὲ ἢ εἰς τὴν ἔμφρονα Πρόνοιαν πρυτανεύει ἡ ἀρχὴ τῆς ἐντελεχείας καθ' ἣν ἡ πρώτη ὕλη φέρεται πρὸς τὸ εἶδος καὶ λαμβάνει ἐκάστοτε τὴν μορφήν του. Γίνεται δὲ τοῦτο πολλῶ μᾶλλον ἐν τοῖς ὀργανισμοῖς, ὅπου τὸ δυνάμει ἐνυπάρχον ἐν τῇ πρώτῃ ὕλῃ ἀναπτύσσεται κατὰ νόμους ἀπαραβάτους καὶ λαμβάνει τὴν τελείαν αὐτοῦ μορφήν καὶ ἀποβιβάζει ἐντελέχεια». (Βορέας—Εἰσαγ. εἰς φιλ. σελ. 208).

Ἦ ὕλη δ' εἶναι ἡ πρώτη ἄμορφος καὶ ἀπροσδιόριστος οὐσία τῶν ὄντων, ἡ ὁποία κατέχει ἐν λανθάνουσῃ καταστάσει ὑπόστασιν (δυνάμει ὄν), ἀλλὰ τὸ εἶδος θά τῆς προσδώσῃ μορφήν καὶ δρᾶσιν, ὡς καὶ λειτουργικότητα (ἐνέργειαν—κίνησιν).

Τὸ ἀπροσδιόριστον τῆς ὕλης καὶ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς δυναμικότητος θά παράσχη ἡ κρᾶσις (μείξις—συγκερασμός), τῶν τεσσάρων φυσικῶν στοιχείων, ἦτοι γῆς, ἀέρος, ὕδατος καὶ πυρός, τὰ ὁποῖα ἐκδηλοῦνται διὰ τῶν ἀντιστοίχων φυσικῶν ποιότητων, ξηρότητος, ψυχρότητος, ὑγρότητος καὶ θερμότητος, ὅποτε ἐκδηλοῦται καὶ ἡ δύναμις τῆς ὕλης ἣτις ἐμφανίζεται ὡς «δυνάμει σῶμα αἰσθητόν». Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἡ πρώτη ἄμορφος καὶ ἀπροσδιόριστος ὕλη διὰ τῆς ἐπενεργείας τῶν κατὰ ζεύγη ἀντιτιθεμένων ἀλλήλαις φυσικῶν ποιότητων θερμότητος καὶ ψυχρότητος, ξηρότητος καὶ ὑγρότητος, προσλαμβάνει συγκεκριμένην μορφήν (εἶδος) καὶ διαφοροποιεῖται καὶ καθίσταται σαφῆς. Ὑπόκειται δ' αὕτη εἰς διενεκῆ γένεσιν καὶ μεταβολήν, χωρὶς ν' ἀπόλλυται οὐδὲν στοιχεῖον. Ἀλλ' ἀπεναντίας ἐκ τῆς ἀνάου πλοκῆς τῶν προκύπτουν νέα συγκεκριμένα εἶδη, χωρὶς νὰ ὑπερβαίνουν τὸ ἄπειρον, διότι ἡ φύσις δὲν ἀρέσκεται εἰς τὸ ἄπειρον ὡς ἀτελές, δεδομένου ὅτι διὰ τῆς ἀπείρου μεταβολῆς ἐπέρχεται φθορά. ἐν τῷ ἦ ὕλη καὶ τὸ εἶδος εἶναι ἀίδια καὶ ἀθάνατα (1).

Τὸ μάρμαρον λ. χ. εἶναι ὕλη, δηλαδὴ ἐν ἄμορφον τεμάχιον, δύναται ὁμως ἡ τέχνη νὰ τοῦ προσδώσῃ σχῆμα καὶ μορφήν (εἶδος). Ἐπομένως τὸ εἶδος προσέδωκεν εἰς τὴν ἄμορφον ὕλην, μορφήν τοῦ παρισταμένου προσώπου ἢ πράγματος. Καὶ ταῦτα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀψυχον ὕλην. Ἀλλ' εἰς τὴν ὀργανικὴν ἐπενεργεῖ ἡ δύναμις τῆς φύσεως καὶ τῆς προσδίδει ὠρισμένην μορφήν, καθορίζουσα ἐν εἶδος ἀνθρώπου ἢ ζῴου. Ὑπάρχει δὲ διαφορὰ τις μεταξὺ μορφοποιήσεως τῆς ἀνοργάνου καὶ ὀργανικῆς ὕλης, ἐγκαιμένη εἰς τὸ ὅτι εἰς μὲ τὴν ἀνόργανον προσδίδεται ἀπὸ ἐξωτερικὴν δύναμιν, ἐν τῷ εἰς τὴν ὀργανικὴν ἐνυπάρχει εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν οὐσίαν, καὶ πλὴν τῆς μορφοποιήσεως δεικνύει αἰτῆ καὶ τάσιν βελτιώσεως καὶ τελειοποιήσεως (ἐντελέχειαν).

«Τὸ εἶδος ὀρίζεται ὡς ἀρχή, ἣτις προσδίδει μορφήν εἰς τὴν ὕλην, διὰ τῆς μεσολάβησεως τῆς ἐξ αὐτοῦ πηγαζούσης ἐνεργείας λαμβάνει τὴν ὄντοτήτά του οἷονδῆποτε ὄν». (Κ. Γεωργούλης, σελ. 200).

Ἡ ἔννοια τοῦ εἶδους ἀναφερομένη εἰς τοὺς ἀνθρώπους προσλαμβάνει πλέον συγκεκριμένην μορφήν, διότι σημαίνει οὐχὶ μόνον τὴν μορφολογίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν βαθυτέραν δομὴν τοῦ σωματοψυχικοῦ συνόλου, ἦτοι κατὰ τὴν σύγχρονον ἔκφρασιν καθορίζει τὴν ἰδιοσυστασίαν καὶ γενικώτερον τὴν φύσιν τοῦ ἀτόμου. Τὸ εἶδος δηλ. παριστᾷ μίαν ζωϊκὴν, ὀργανικὴν ἐνότητα μετὰ τῆς ὕλης (σώματος καὶ ψυχῆς) καὶ ἀποτελεῖ ἐν ἀρμονικὸν βιολογικὸν σύνολον. Τὸ σύμπλεγμα ἀμφοτέρων ὁ Ἀριστοτέλης καλεῖ «σύνολον», ὡς τοῦτο πρῶτος ἐκάλεσεν ὁ Ἱπποκράτης (2). Ἡ ὕλη συγκροτεῖται δυνάμει τῶν φυσικῶν στοιχείων, πυρός, ὕδατος, γῆς καὶ ἀέρος. Τὰ φυσικὰ δὲ στοιχεῖα ταῦτα διαφοροποιοῦν καὶ καθορίζουν καὶ τὴν ψυχὴν, ἀναλόγως δὲ τῆς διαφοροποιήσεως ὁ ἄνθρωπος γίνεται φρονιμώτερος ἢ ἄφρων. (βλ. Ἱππ. π. Διαιτ. α, ἐμῆς ἐκδ. τέλος).

1) βλ. ὁποσ. 2 σελ. 25.

1) βλ. Πλατ. Φιλοσ. 270 Β ἐτὸ ἐμὸν Πλ. Ἱατρικὰ εἰς Πλάτ. 1951 εἰς.

Κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν τὸν Κλαζομένιον ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων δὲν ἀνάγεται ὡς ἡ Μιλησὶα σχολὴ ἐπρέσβευεν, εἰς ἓν μόνον στοιχεῖον, εἰς μίαν ὁμογενῆ οὐσίαν, ἀλλὰ εἰς πλῆθος στοιχείων, τὰ ὁποῖα συναπαρτίζουν καὶ τὴν σύστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ταῦτα ὠνόμαζεν ὁ Ἀναξαγόρας «ὁμοιομερείας», τὴν δὲ ὀνομασίαν ταύτην ἐδέχθη καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐκ τῶν ὁμοιομερειῶν συνίσταται καὶ τὸ σῶμα (περὶ αὐτοῦ θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω). Κατὰ τὴν προσωκρατικὴν φιλοσοφίαν (1), Ἰπποκράτη (2), Πλάτωνα (3) καὶ Ἀριστοτέλη (4), τὴν ἐν γένει φύσιν καὶ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐπαναλαμβάνομεν συγκροτοῦν τὰ φυσικὰ στοιχεῖα καὶ οἱ χυμοί, ἦτοι τὰ ὑγρά στοιχεῖα, ἡ εὐκρασία τῶν ὁποίων καθορίζει τὴν ὑγίαν, ἡ δὲ δυσκρασία τῶν τὴν παθολογικὴν κατάστασιν.

Κυρίως, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, δύο εἶναι αἱ πρῶται ἀρχαὶ τοῦ κόσμου (π. Φυσ. Α 189β 27 «ὅτι μὲν οὖν οὔτε ἓν τὸ στοιχεῖον οὔτε πλείω δυοῖν ἢ τριῶν φανερόν». Μετ. 983α 24) «μίαν μὲν αἰτίαν φασὲν εἶναι τὴν οὐσίαν καὶ τὸ τί ἦν εἶναι, ἑτέραν δὲ τὴν ὄλην καὶ τὸ ὑποκείμενον».

1) Τὸ ὑποκείμενον, ἦτοι ἡ ἀγέννητος καὶ ἀκατάλυτος ὄλη, ἡ ὁποία ὑπάρχει ἐξ ἀνάγκης διὰ τὴν δημιουργίαν τῶν σωμάτων. Τὸ ὑποκείμενον εἶναι ἄμορφον, ἦτοι ἀσχημάτιστον, ἄνευ εἶδους (μορφῆ, εἶδος, ἀμορφία).

2) Τὸ εἶδος (μορφῆ), ἦτοι ὁ συγκεκριμένος σχηματισμὸς τῆς ὄλης, ἡ ὁποία προκύπτει ἐκ τῆς κινήσεως ἢ ἐνεργείας, ἡ ὁποία εἶναι τὸ ποιητικὸν αἶτιον, τελειοῦται διὰ τῆς βιολογικῆς δυνάμεως (ἐντελεχείας).

Ἄδιαμόρφωτος δὲ ὄλη καὶ εἶδος ἀποτελοῦν τὴν φύσιν τοῦ ὄντος, καὶ ἡ μὲν ἀμορφος ὄλη περικλείει δυνάμιν ἐν δυνάμει, ἦτοι ἄνευ ἐκδηλώσεως, τὸ δὲ εἶδος τὸναντίον ἐν ἐνεργείᾳ, διὸ καὶ προσλαμβάνει συγκεκριμένην μορφήν καὶ λειτουργικότητα.

α'. Ἀντιλήψεις Ἀριστοτέλους περὶ ζωῆς ἐν γένει καὶ γενέσεως

«Ἄνθρωπος γὰρ ἄνθρωπον καὶ φυτὸν γεννᾷ φυτὸν ἐκ τῆς περὶ ἕκαστον ὑποκειμένης ὄλης» (Ἀριστ. Ζω. Μορ. 646α 34)

Ἀκριβῆ ὄρισμὸν τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς, ὡς καὶ τῆς ψυχῆς οὐδεὶς οὐδέποτε ἠδυνήθη νὰ δώσῃ. «Ζωὴ, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι τὸ τρέφεσθαι, τὸ αὐξάνεσθαι καὶ τὸ φθειρεσθαι ἐκάστου σώματος δι' ἑαυτοῦ. Ζωὴν λέγομεν τὴν δι' αὐτοῦ τροφήν τε καὶ αὐξήσιν καὶ φθίσιν» (π. Ψυχ. 412α 14). Ὁ ὄρισμός δ' οὗτος τοῦ Ἀριστοτέλους πλησιάζει πρὸς τὰ σημερινὰ δεδομένα, καθ' ἃ τὴν ζωὴν χαρακτηρίζει ἡ ἀφομοίωσις καὶ ἡ ἀνάλυσις, ἀλλὰ δὲν εἶναι πλήρης, διότι, κατὰ τὴν σύγχρονον φυσιολογίαν κριτήριον μεταξὺ ἀνοργάνου καὶ ζώσης ὄλης δὲν εἶναι ἡ αὐξήσις καὶ ἡ φθορά, ἀφοῦ ὑπάρχουν ζῶντες ὄργανισμοὶ εἰς τοὺς ὁποίους οὐδεμίαν τοιαύτην μεταβολὴν σημειοῦται, καὶ ἐν τούτοις διατηρεῖται ζῶν σῶμα ἐν λανθανούσῃ καταστάσει ἢ ἐν λειτουργικότητι (δυνάμει ἢ ἐνεργείᾳ) κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἰς τὰ Ἠθικὰ Νικομάχεια, τὴν ζωὴν, λέγει, ὀρίζομεν ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς νοήσεως (1170α 16), ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν παρέχει πλήρη ὄρισμὸν τῆς ζωῆς, καθόσον αὕτη εὐρίσκεται καὶ ἐν λανθανούσῃ καταστάσει. Ἐν τέλει ὀρίζει ὅτι κύριοι χαρακτήρες τῆς ζωῆς εἶναι ἡ λειτουργία τῆς θρέψεως, τῆς ἀναπαραγωγῆς καὶ τῆς κινήσεως, πλὴν ὅμως ὑπάρχει ζωὴ εἰς σπόρους

1) Βλ. τὴν ἡμετέραν εἰς Πλάτωνα πραγματ. (Πλ. τομ. ΙΕ'. σελ. 196) Ἰατρικὰ Προσωκρατ. φιλοσοφ.

2) Βλ. τὸ ἔμρον Ἰπποκράτους περ. Φύσ. ἀνθρ. καὶ Χυμῶν. ἰατρικὴ βιβλος Β]1 Εἰς.

3) Βλ. τὸ ἔμρον Ἰατρικὰ Πλάτωνος (Πλάτ. τεύχος 25]26 ἔτος ΙΓ'. 1961 σελ. 24).

4) Βλ. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἐπρέσβευεν ὅτι τὰ σώματα τῶν ζῴων σύγκεινται ἐκ μορίων, τὰ στοιχεῖα τῶν ὁποίων συντίθενται ἁρμονικῶς (εὐκρασία) (π. Ψυχ. α 4).

τινάς, εἰς τοὺς ὁποίους οὐδὲν τοιοῦτον παρατηρεῖται. Ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς ἐλέχθη, δέχεται ὅτι ἐν τῇ δημιουργίᾳ τῶν ζώντων ὄντων πρυτανεύει ἡ ἐντελέχεια, ἡ δὲ ὕλη φέρεται πρὸς τὸ εἶδος καὶ λαμβάνει τὴν μορφήν του. Εἶναι ὁμοίως ἡ ζωὴ φυσικὸν φαινόμενον πολυσύνθετον καὶ ἐρμηνεύεται ὑπὸ φυσικῶν νόμων, οἱ ὁποῖοι ἰσχύουν καὶ εἰς τὴν ἀνόργανον ὕλην, ὅπως πρεσβεύει ἡ μηχανικὴ βιολογικὴ θεωρία; ἢ προέρχεται ἐξ ἄλλης ἀρχῆς δυναμικῆς μὲν, ἀλλ' ἐξω τοῦ ὀργανισμοῦ ὅπως δέχεται ἡ τελολογία; Νομίζομεν ὅτι ἡ ἐμψυχὸς κατάστασις τοῦ ζώντος ὄντος ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ζωῆς, καὶ οὐχὶ τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς, κεῖται ἐντὸς τοῦ ὀργανισμοῦ. Πάντως καὶ αἱ δύο θεωρίαι τὰς ρίζας των ἔχουν εἰς τὴν ἀρχαιότητα.

Ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὅτι ἡ ὕλη ἐμπερικλείει δυνάμει ζωτικὸν παράγοντα, ὅστις κινεῖται ὑπὸ τῆς ἐντελεχείας καὶ δημιουργεῖ τὸ εἶδος, ὑπὸ τὴν τελείαν αὐτοῦ μορφήν. Ἡ δὲ ἐντελέχεια ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν, συγχρόνως δὲ καὶ τὴν αἰτίαν τῆς γενέσεως. Ἀλλ' ἡ τελικὴ μορφή προκύπτει διὰ τῆς ἀνελιξεως ἐκ τοῦ σπέρματος, τὸ ὁποῖον περιέχει δυνάμει ζωὴν, ἥτις καθίσταται διὰ τῆς γενέσεως ἐν ἐνεργείᾳ ζωῆ.

Ἡ ζωὴ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἄλλους, ἐξελλίσσεται καὶ τελειοποιεῖται ἐκ τῶν κατωτέρων μορφῶν εἰς τελειότερας βαθμιαίως κλιμακηδόν, δυνάμει τῆς ἐντελεχείας. Τοιοῦτοτρόπως ἡ ζωὴ καὶ ἡ ψυχὴ ἀνελλισσόμεναι ἐκ τῶν κατωτέρων βαθμίδων τελειοποιούνται καὶ ἄγουν εἰς τέλειον εἶδος τοῦ ζώντος ὄντος. «Ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος» (Ψυχ. 412α 27). Οἱ Στωϊκοὶ καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Δικαίταρχος ἔλεγον, ὅτι ἐν τῇ φύσει ἐνοικοῦν οἱ σπερματικοὶ λόγοι, ἥτοι δημιουργικὴ τις δύναμις. Ὁ Πλωτῖνος ὁμιλεῖ περὶ σπερματικῶν καὶ γεννητικῶν λόγων (Ἐνν. 2, 3, 16) (1).

Ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς, ὑποστηρίζει περαιτέρω, προήλθεν αὐτομάτως ἐκ τῆς σήψεως, ἥτοι πέψεως ἀνοργάνων ὀλῶν καὶ δὴ μέρους αὐτῶν καὶ οὐχὶ ὀλοκλήρου τῆς μάζης των. Τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα ἀναπτύχθησαν ἐν τῷ ὕγρῳ στοιχείῳ τῆς γῆς, ἐνθα συντρέχουν ὅλοι οἱ κατάλληλοι ὄροι καὶ ἐνυπάρχουν ὅλοι οἱ παράγοντες ζωῆς, ὡς τὸ ὕδωρ, τὸ ἐν ὕδατι πνεῦμα (ὄξυγόνον) καὶ ἡ ἐν παντὶ πνεύματι ψυχικὴ θερμότης, ὥστε πάντα τὰ ἔμβια ὄντα γέμουν ψυχῆς (ζωῆς), διὸ καὶ τὸ ζῶον μόλις ἀποκτήσῃ ζωὴν διαμορφοῦται ἀμέσως, ἡ δὲ διαφορὰ τῆς τελειότητος ἢ ἀτελείας ἐνὸς ὀργανισμοῦ ἔγκειται εἰς τὴν δυνάμιν τοῦ ζωικοῦ παράγοντος (ψυχικοῦ), ὅστις παρακινεῖ εἰς διάπλασιν καὶ τελειοποίησιν, καὶ ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ μέρους καὶ τοῦ συνόλου ὀργανισμοῦ τοῦ ἀναπτυσσομένου ζῴου. Καὶ ἐὰν ὑποθέσωμεν, τονίζει εἰς τὸ περὶ Ζῴων Γενέσεως (732 α) ὅτι καὶ ὁ ἄνθρωπος ἢ τὸ τετράπουν ἔχει αὐτόματον τὴν προέλευσιν, καθὼς τινες ὑποστηρίζουν, θὰ ἐγεννᾶτο, κατ' ἀνάγκην, κατὰ τὸν ἕνα ἐκ τῶν δύο ἀκολουθῶν τρόπων, ἢ: δηλαδὴ θὰ προήρχετο ἐξ ὄου ἢ ἐκ σκωληκομόρφου τινὸς σχηματισμοῦ (2), ἀλλὰ δεδομένου ὅτι ὁ πρῶτος πυρὴν ζωῆς πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ ἐν αὐτῷ ἀπόθεμα τροφῆς, ἔπειτα ὅτι τοῦτο εἰς τὸ ὄν εἶναι ἀδύνατον, διότι τὸ ὄν δὲν εἶναι κῆμα, διὸ φαίνεται ὡς μᾶλλον εὐλογοφανῆς ἢ ἐκ σκωληκομόρφου σχηματισμοῦ γένεσις, μὲ τὸν ὁποῖον ὁμοιάζει ὁ πρῶτος ἐμβρυϊκὸς σχηματισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, διότι ὡς ὁ σκώληξ τρέφεται ἀπὸ τὸ κάτω μέρος, οὕτω καὶ τὸ κῆμα, ἥτοι τὸ πεπτικὸν των σύστημα ὑπάρχει πρὸς τὸ κάτω μέρος καὶ ἀναπτύσσεται πρὸς τὰ ἄνω.

Μετὰ δὲ τὴν τελειοποίησιν τῶν ὀργανισμῶν τῶν ζώντων ὄντων, ἕκαστον εἶδος προέρχεται ἐξ ἄλλου ὁμοίου. «Πᾶν γὰρ τὸ γινόμενον ἐκ τινος καὶ εἰς τι ποιεῖται τὴν

1) 26 ἐμᾶλλον δὲ τῆς ψυχῆς τῆς τοῦδε λόγου τοῦδε γεννητικοῦς ἐχούσης εἰδύας τὰ ἐκ τῶν λόγων συμβαίνοντα». ἐἀρχὴν τιθεμένην μίαν, ἀφ' ἧς πάντα κατὰ λόγους σπερματικοῦς παραίναται III, 7, τρ.

2) Τὸ αὐτὸ δέχεται καὶ διὰ τὴν γένεσιν τῶν φυτῶν. ἐτά μὲν γὰρ ἐκ σπέρματος γίνεται, τὰ δ' ὡσπερ αὐτοματιζούσης τῆς φύσεως γίνεται γὰρ ἢ τῆς σηπομένης ἢ ἐμορίων τινῶν ἐν τοῖς φυτοῖς» (Ζ. Γεν. 715 β 26).

γένεσιν, καὶ ἀπ' ἀρχῆς ἐπ' ἀρχήν, ἀπὸ τῆς πρώτης κινούσης καὶ ἐχοῦσης ἤδη τινὰ φύσιν ἐπὶ τινὰ μορφήν ἢ τοιοῦτον ἄλλο τέλος» (π' Ζω. Μορ. Β, 646a 30). Ἐπομένως ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ἐγεννήθη ἄνθρωπος καὶ θὰ γεννᾶται αἰωνίως ἄνθρωπος, ἀπὸ δὲ τὸ φυτὸν φυτὸν καὶ ἀπὸ τὸν πίθηκον πίθηκος καὶ οὐδέποτε ἄνθρωπος! «Ἄνθρωπος γὰρ ἄνθρωπον καὶ φυτὸν γεννᾷ φυτὸν ἐκ τῆς περὶ ἕκαστον ὑποκειμένης ὕλης· τῷ μὲν οὖν χρόνῳ προτέραν τὴν ὕλην ἀναγκαῖον εἶναι καὶ τὴν γένεσιν, τῷ λόγῳ δὲ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἕκαστου μορφήν, δῆλον δ' ἂν λέγη τις τὸν λόγον γενέσεως» (αὐτ. 646a 33). Τόσοι αἰῶνες παρήλθον καὶ οὐδεὶς κἂν ὑπόπτευσε τὴν μεγίστην βιολογικὴν ἀλήθειαν, τὴν ὁποῖαν ἐγκρύπτει ἡ σοφὴ αὕτη ῥῆσις τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ ἡ ὁποῖα ἀντιτίθεται πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Δαρβίνου.

Ἀπὸ αἰτιολογικῆς δὲ ἀπόψεως διαβλέπει δύο αἰτίαι γενέσεως· «τὴν θ' οὐ ἕνεκα», καὶ τὴν «ὄθεν ἢ ἀρχὴ κινήσεως». (Ζ. Μορ. 639 b 13). Ἡ πρώτη δηλοῖ «διὰ ποῖον λόγον, τὴν ἕνεκα τίνος ἐγένετο», καὶ ἡ δευτέρα «τὸ ἐξ ἀνάγκης» (1).

Τὸ «οὐ ἕνεκα», ταυτίζεται ἀπολύτως πρὸς τὸ τελικὸν αἶτιον, ἦτοι τὸ εἶδος, διὰ τὸ ὁποῖον ἐργάζεται διηνεκῶς ἡ φύσις.

Διὰ τὴν γένεσιν ἐξ ἄλλου, τῶν ἐμβίων ὄντων παραδέχεται δύο τρόπους.

α) Τὸν συνδυασμὸν τῶν συγγενικῶν ζώων, ἦτοι «κατὰ συγγένειαν» καὶ

β) τὴν αὐτόματον γένεσιν ἐκ «τῆς σηπομένης ὕλης» (Ζ. Γεν. 715 b 3).

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ὁ συνδυασμὸς γίνεται μεταξὺ τῶν ὁμοιογενῶν ζώων καὶ οὐχὶ τῶν ἀνομοίων, ὁπότεν θὰ προκύψουν ἄπειρα ἀτελεῖ εἶδη ζώων. (2). Ἡ γένεσις ὁμοίων ἀπογόνων ἐκ τῆς συζεύξεως ὁμοιογενῶν ζώων ἀποτελεῖ θεμελιώδη βασικὸν βιολογικὸν νόμον τῆς φύσεως, διὰ τοῦ ἁποῖου ἀποφεύγεται ὁ ἐπ' ἄπειρον σχηματισμὸς.

Ὁ τρόπος δ' οὗτος γενέσεως ἀφορᾷ εἰς τὰ τελειότατα ζῶα, ὁ δ' ἕτερος, ὁ ἐκ τῆς σηπομένης ὕλης καὶ ἐκ ταύτης ἀνάπτυξις ἀντὶ σπέρματος σκωληκομόρφων σχηματισμῶν, ἀφορᾷ εἰς τὴν γένεσιν ζώων κατωτάτης ζωικῆς βαθμίδος. Ἐννοεῖται ὅτι ὑπὸ τῆς συγχρόνου βιολογίας ἡ περίπτωσις αὕτη θεωρεῖται ἐσφαλμένη.

Διὰ τὴν διατήρησιν καὶ συντήρησιν τῆς ζωῆς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις εἶναι ἡ διατήρησις τοῦ «ἐμφύτου θερμοῦ» ἀνάγκη τοίνυν ἄρα τότε ζῆν ὑπάρχειν καὶ τὴν τοῦ θερμοῦ τούτου σωτηρίαν, καὶ τὸν καλούμενον θάνατον εἶναι τὴν τούτου φθοράν» (469 b 18). Πάντα δὲ τὰ ζῶα καὶ πάντα τὰ μόρια τοῦ σώματος κέκτηνται σύμφυτον φυσικὴν θερμότητα (469 b 6). Ἀλλὰ διὰ νὰ διατηρηθῇ ἐν ζωῇ τὸ ζῶον, πρέπει νὰ μετριάζηται ἡ δύναμις τοῦ θερμοῦ διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ψυχροῦ. «Ἡ δὲ ἀρχὴ τῆς ζωῆς ἐκλείπει τοῖς ἔχουσιν, ὅταν μὴ καταψύχηται τὸ θερμὸν τὸ κοινωνοῦν αὐτῆς» (479 a 7). Καὶ καταλήγει. «Γένεσις μὲν οὖν ἐστὶν ἡ πρώτη μέθεξις ἐν τῷ θερμῷ τῆς θρεπτικῆς ψυχῆς, ζωὴ δ' ἡ μοιὴ ταύτης» (479 a 29).

β'. Ἀντιλήψεις Ἀριστοτέλους περὶ φύσεως ψυχῆς

Πρῶτος ὁ Πλάτων ὀνομάζει τὸ σῶμα ὄργανον ψυχῆς (3) ἀκολουθῶς ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει ὅτι ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ ἔχει ἀνάγκην νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ σῶμα ὡς ὄργανον.

1) Εἰσὶν ἄρα δύο αἰτίαι αὗται τὸ θ' οὐ ἕνεκα καὶ τὸ ἐξ ἀνάγκης. (642 a 1). Ἡ δὲ φύσις τὰ πάντα ποιεῖ δι' ὀρισμένην αἰτίαν. «ἕνεκα του ποιεῖ πάντα ἡ φύσις» (641 b 18). Καὶ «πρὸς δὲ τούτοις ἐπεὶ πλείους ὀρώμεν αἰτίας περὶ τὴν γένεσιν τὴν φυσικὴν, οἷον τὴν θ' οὐ ἕνεκα καὶ τὴν ὄθεν ἢ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, διοριστέον καὶ περὶ ταύτων, ποία ἢ πρώτη καὶ δευτέρα πέφυκεν. Φαίνεται δὲ πρώτη, ἣν λέγομεν» ἕνεκά τινος. μᾶλλον δ' ἐστὶ τὸ οὐ ἕνεκα καὶ τὸ καλὸν ἐν τοῖς φύσεως ἔργοις ἢ ἐν τοῖς τῆς τέχνης» (639 b 11).

2) «Εἰ δ' ἀνόμοια μὲν δυνάμενα δὲ συνδυάζεσθαι, πάλιν ἐκ τούτων ἑτέρά τις ἂν ἐγένετο φύσις καὶ πάλιν ἄλλη τις ἐκ τούτων καὶ τοῦτ' ἐπορεύετο ἂν εἰς ἄπειρον. Ἡ δὲ φύσις φεύγει τὸ ἄπειρον· τὸ μὲν γὰρ ἄπειρον ἀτελές, ἡ δὲ φύσις ἀεὶ ζητεῖ τέλος». (Ζ. Γεν. 715 b 12).

3) Βλ. Τίμ. 69c.

και κυρίως έχει ανάγκην τούτου τὸ φυτικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, ἦτοι τὸ αὐξητικὸν καὶ θρεπτικὸν, τὰ ὁποῖα εἶναι κοινὰ καὶ εἰς ζῶα καὶ φυτὰ, διὸ δέχεται τὴν ψυχὴν ὡς ἐντελέχειαν σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ. Δέχεται δηλ. ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖ ζωϊκὴν δύναμιν, ἡ ὁποῖα τείνει νὰ προσδώσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τελείαν μορφήν καὶ εἰς τὸν ὀργανισμὸν τελείαν ὀργάνωσιν τῶν λειτουργιῶν του, τῶν ὁποίων ἀπόρροια εἶναι ἡ ζωὴ.

Τὸ σῶμα κατὰ τὸν Ἱπποκράτη, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐπαναλαμβάνομεν, εἶναι οὐσία, ἦτοι ὕλη καὶ εἶδος. Ἡ ὕλη ἐγκρύπτει δυνάμει ἐνέργειαν ἥτις τῇ ἐνεργείᾳ τῆς ψυχῆς ὀδηγεῖ τὸ σῶμα εἰς τὴν διαμόρφωσιν ἑνὸς τελείου εἶδους (ἐντελέχεια), τὸ εἶδος δηλ. εἶναι ἐντελέχεια, ἡ δὲ ψυχὴ εἶδος τοῦ ἐμψύχου σώματος, ὅπερ ταυτίζεται πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ζωῆς (1). Τὴν ὀργανικὴν οὐσίαν διακρίνει εἰς σῶμα καὶ ἀσῶματον, ἦτοι σῶμα φυσικὸν καὶ μὴ, τὸ ὁποῖον περικλείει δυνάμει τῆς ψυχῆς, τὴν ζωὴν. Τὸ ἐμψυχον σῶμα, ὑπεστήριζε, διαφέρει τοῦ ἀψύχου κατὰ τὸ ὅτι τὸ ἐμψυχον ἔχει κίνησιν καὶ αἰσθησιν. «Τὸ ἐμψυχον δὴ τοῦ ἀψύχου δυσὶν μάλιστα διαφέρειν δοκεῖ, κινήσει τε καὶ τῷ αἰσθάνεσθαι». (Περὶ ψυχῆς 403β) (2).

Ὁ Ἀριστοτέλης δηλ. τὴν ψυχὴν θεωρεῖ ὡς σκοπὸν τοῦ σώματος, ὡς τὸ εἶδος εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ὕλης, διὸ καὶ εἶδος καλεῖ τὴν ψυχὴν. Ἰσχυρίζεται δηλαδή ὅτι ἡ φυσικὴ ὕλη τοῦ ὀργανικοῦ σώματος συνίσταται δυνάμει τῶν φυσικῶν ποιότητων θερμότητος, ψυχρότητος, ξηρότητος καὶ ὑγρότητος, ἐξ ὧν προκύπτει ἡ σωματικὴ κρᾶσις, εἰς ὃ σῶμα «ἀναγκαῖον τίθεσθαι τὸ εἶδος, ὥστε πως καὶ ἡ τῆς ψυχῆς οὐσία κρᾶσις ἔσται τῶν τεττάρων». (Βλ. Γαλ.). Τὸ εἶδος τουτέστι τῆς ψυχῆς κέκτηται ὕλικὴν ὑπόστασιν, ἥτις «ψυχὴ καθ' Ἱπποκράτη καὶ Ἀριστοτέλη διέπει τὰς ζωϊκὰς λειτουργίας» «ἐντελέχεια πρώτη τοῦ σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος» τοιοῦτο δέ, ὃ ἂν ᾖ ὀργανικόν». (Ψυχ. Β 1, 412α 27).

Διακρίνει δὲ τῆς ψυχῆς τρία εἶδη: τὴν φυσικὴν (ὕλικήν), τὴν αἰσθητικὴν καὶ τὴν νοερὰν (πνευματικὴν), ἥτις κινεῖ τὴν σκέψιν εἰς διανόησιν. Ὁ Ἀναξαγόρας εἶπεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀρχὴ τῶν ζώντων ὀργανισμῶν. «Ἔστι γὰρ οἷον ἀρχὴ τῶν ζῶων» (π. Ψυχῆς 402α 7). Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ταυτίζει τὴν ψυχὴν ἀπολύτως μὲ τὴν ζωὴν. «Ζωὴν δὲ λέγομεν τὴν δι' αὐτοῦ (δηλ. τοῦ σώματος) τροφήν τε καὶ αὐξήσιν καὶ φθίσιν». (Ψυχ. 412α 14).

Ἡ ζωὴ, τονίζει περαιτέρω, ἐνέχει πολλαπλὴν σημασίαν. «Πλεοναχῶς δὲ τοῦ ζῆν λεγομένου, κἂν ἔν τι τούτων ἐνυπάρχη μόνον, ζῆν αὐτὸ φαμέν, οἷον νοῦς, αἰσθησις, κίνησις καὶ στάσις ἢ κατὰ τόπον, ἔτι κίνησις ἢ κατὰ τροφήν καὶ φθίσις τε καὶ αὐξήσις» (Ψυχ. 413α 22).

Πᾶν φυσικὸν σῶμα, συμπεραίνει, τὸ ὁποῖον ἔχει ζωὴν, εἶναι οὐσία σύνθετος ἀπὸ ὕλην καὶ εἶδος, ὅπερ ὀρίζει τὴν μορφήν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ ζῶντος σώματος, ἀποτελεῖται δ' ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν ψυχὴν, ἡ ὁποῖα ἐνώνει καὶ τὰ δύο. «Ἔστι δ' ἡμῖν ὕλη δύναμις, τὸ δ' εἶδος ἐντελέχεια καὶ τοῦτο διχῶς, τὸ μὲν ὡς ἐπιστήμη, τὸ δ' ὡς τὸ θεωρεῖν»

1) Διωρίσθαι τὸ ἐμψυχον τοῦ ἀψύχου, τῷ ζῆν, (ψυχ. 413α 21). «ἔστι δὲ ἡ ψυχὴ τοῦ ζῶντος σώματος αἰτία καὶ ἀρχὴ» (ψυχ. 415 β 7).

2) «Ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἡ ζωτικὴ ἀρχή, ἡ διαμορφοῦσα καὶ διέπουσα τὰ ὀργανικὰ σώματα, εἰσέρχεται κατ' ἀρχάς, εἰς τὰ φυτὰ, κατόπιν εἰς τὰ ζῶα καὶ τέλος εἰς τὴν ὑψίστην αὐτῆς βαθμίδα, τὸν ἄνθρωπον» Κ. Ζέγγελης (βλ. μνημ. ὁμιλίαν) «θεωρεῖται δὲ, ὅτι ἀποτελεῖ διὰ τὸ σῶμα πηγὴν τῆς κινήσεως τὸ «θεῖν ἢ κίνησις» τὴν οὐσίαν, καὶ τὸ τελικὸν αἶτιον, τὸ «οὐ ἔνεκα». Διὰ τοῦτο εἶναι ἡ ψυχὴ «τοῦ ζῶντος σώματος αἰτία καὶ ἀρχή» ψυχ. 415 β. 7) Κ. Γεωργούλης 31.

(π. Ψυχ. 412α 10). 'Αλλ' ἡ ψυχὴ, ἐπαναλαμβάνομεν κατὰ τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ἀντίληψιν, εἶναι ζωϊκὴ βιολογικὴ δύναμις, ἡ ὁποία τείνει νὰ καταστήσῃ τὸ σῶμα τέλειον ὄργανον ζωῆς (ἐντελέχεια), ἀφοῦ καὶ ἡ οὐσία εἶναι ἐντελέχεια καὶ μάλιστα ἡ πρώτη ἐντελέχεια τοῦ ζῶντος σώματος.

'Αλλὰ καὶ τὰ φυτὰ μετέχουν ψυχῆς, κατ' Ἀριστοτέλην, ἀλλὰ μόνον μέρους αὐτῆς ἦτοι τῆς θρεπτικῆς, τελείαν δὲ ψυχὴν μόνον ὁ ἄνθρωπος κέκτηται, ὅστις ἔχει πλήρη ψυχὴν, ἦτοι θρεπτικὴν, αἰσθητικὴν καὶ διανοητικὴν (πνευματικὴν). «Ψυχὴ δὲ τοῦτο ᾧ ζῶμεν καὶ αἰσθανόμεθα καὶ διανοοῦμεθα πρῶτως» (π. Ψυχ. 414α 12).

Καὶ τὸ σπέρμα καὶ τὸ κύημα περικλείουν πρῶτον τὴν θρεπτικὴν ψυχὴν δυνάμει καὶ οὐχὶ ἐν ἐνεργείᾳ, ἄνευ δηλαδὴ ἐκδηλώσεως, καὶ φαίνεται ὅτι τὸ κύημα ἐν ἀρχῇ ζῆ φυτικὴν ζωὴν, τὸ δὲ ἔμβρυον ἐκ τοῦ μητρικοῦ ὀργανισμοῦ ἀποκτᾷ θρεπτικὴν ψυχὴν, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει ὡς ἴδιαν μετὰ τὸν τοκετόν, ὁπόταν ἀποκτᾷ καὶ τὴν αἰσθητικὴν ψυχὴν καὶ ἀργότερον καὶ τὴν νοητικὴν. Ἡ δὲ αἰσθητικὴ καὶ θρεπτικὴ ψυχὴ, αἱ ὁποῖαι τὴν ἀρχὴν τῶν ἔχουν ἐκ τῆς καρδίας (βλ. π. Νεότ. καὶ Γήρ. 469α 5 «ὥστε ἀνάγκη καὶ τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς θρεπτικῆς ψυχῆς ἐν τῇ καρδίᾳ τὴν ἀρχὴν εἶναι», ὡς εἶναι φανερόν δὲν ἐκδηλοῦνται ἄνευ τοῦ σώματος, ὅπως τὸ βαδίζειν δὲν ἐννοεῖται ἄνευ τῶν ποδῶν, καὶ σῶματος μὴ ὑπάρχοντος ἀδύνατος καθίσταται ἐκδήλωσις τῆς ψυχῆς. Ὁ δὲ νοῦς δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν σωματικὴν ἐνεργείαν, διότι μηδαμιάς τοιαύτης μετέχει, ὑπολείπεται ἐπομένως νὰ θεωρηθῇ ἐξωτερικῆς προελεύσεως καὶ δὴ θεϊκῆς, καὶ φαίνεται ὅτι καὶ ἡ ψυχὴ ἐπικοινωνεῖ μὲ θεϊότερόν τι στοιχεῖον (').

Τὴν διάνοιαν, τὸν φόβον, τὴν δειλίαν κλπ. ἀποδίδει εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ αἵματος. (Ζώ Μορ. 650β 27).

Περὶ δὲ τῶν σχέσεων μεταξὺ σώματος καὶ ψυχῆς ἀκολουθεῖ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἰπποκράτους δεχόμενος δηλαδὴ τὴν μεταξὺ τῶν ἀλληλεπίδρασιν (*).

Τὴν ἔννοιαν λοιπὸν τῆς ψυχῆς ἐν πολλοῖς ταυτίζει μὲ τὴν ζωὴν καὶ διὰ νὰ εἰπωμεν ὅτι ἐν ζῶντι ζῆ πρέπει νὰ ἔχη νοῦν, αἰσθησιν, κίνησιν καὶ στάσιν κατὰ τόπον, εἰσέτι δὲ νὰ παρουσιάσῃ λειτουργίαν θρέψεως, ἀναπτύξεως καὶ φθορᾶς (Ψυχ. 413α 25), ἀλλὰ ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν πρέπει νὰ παρουσιάσῃ αἰσθησιν «τὸ δὲ ζῶν διὰ τὴν αἰσθησιν πρῶτως» (Ψυχ. 413β 2). Καὶ συμπληρῶν τὸν ὀρισμὸν τῆς ψυχῆς δέχεται «ψυχὴ δὲ τοῦτο ᾧ ζῶμεν καὶ αἰσθανόμεθα καὶ διανοοῦμεθα πρῶτως» (Ψυχ. 414α 12), παραδεχόμενος πέντε ψυχικὰς δυνάμεις: «τὸ θρεπτικόν, ὀρεκτικόν, αἰσθητικόν, κινητικόν κατὰ τόπον καὶ διανοητικόν». (Ψυχ. 413α 33).

Τὰς αἰσθήσεις ὑπάγει εἰς τὰς ψυχικὰς λειτουργίας, αἰσθητικὴν δὲ ψυχὴν κέκτηνται ὅλα τὰ ζῶα, καὶ νοητικὴν μόνον ἔνια ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ θρεπτικὴν ὅλα ὡς ἀπαραίτητον λειτουργίαν τῆς ζωῆς (415α 25), ὡς ἐπίσης καὶ τὴν ὀρεκτικὴν, τὴν δὲ κινητικὴν μόνον εἶδη ζῶων. Ἡ θρεπτικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς, λέγει, εἶναι ἡ πρώτη καὶ κοινοτάτη, διότι δι-

1) «Λεῖπεται δὲ τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι καὶ θεῖον εἶναι μόνον· οὐθὲν γὰρ αὐτοῦ τῇ ἐνεργείᾳ κοινωνεῖ σωματικὴ ἐνεργεία. Πάσης μὲν οὖν ψυχῆς δύναμις ἑτέρου σώματος ἔοικε κοινωνικέναι καὶ θειοτέρου τῶν καλουμένων στοιχείων· ὡς δὲ διαφέρουσι τιμιότητι αἱ ψυχαὶ καὶ ἀτιμία ἀλλήλων, οὕτω καὶ ἡ τιαύτη φύσις διαφέρει» (π. Ζώ. Γεν. 786 β 27).

2) «Πολὺ γὰρ ἐξαλλάττουσαι φαίνονται αἱ διάνοιαι ὑπὸ τῶν τοῦ σώματος παθημάτων· καὶ τοῦναντίον δὴ τοῖς τῆς ψυχῆς παθήμασι τὸ σῶμα συμπάσχον φανερόν γίνεται περὶ τε τοὺς ἔρωτας καὶ τοὺς φόβους καὶ τὰς λύπας καὶ τὰς ἡδονάς . . . » (Φυσιολ. 805 α β) καὶ ἀπαφαίνεται: «Δοκεῖ δὲ μοι ἡ ψυχὴ τε καὶ τὸ σῶμα συμπαθεῖν ἀλλήλας· καὶ ἡ τῆς ψυχῆς εἰς ἀλλοιομένην συναλλοιοῖ τὴν τοῦ σώματος μορφήν, πάλιν τε ἡ τοῦ σώματος μορφή ἀλλοιοῦμένη συναλλοιοῖ τὴν τῆς ψυχῆς εἰς εἶν. (αὐτ. 808 β 12).

αὐτοὺς ὑπάρχει καὶ διατηρεῖται εἰς ὄλα τὰ ζῶα ἢ ζωή, ἔργον δὲ ταύτης εἶναι νὰ τρέφῃ καὶ νὰ γεννᾷ (1).

γ'. Διαχωρισμὸς τῶν φύλων

Ἐπειδὴ ἡ διατήρησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζώντων ὄντων δὲν εἶναι ἀίσιος, ἀφοῦ τὰ σώματα αὐτῶν εἶναι φθαρτά, ὠρίσθη ὑπὸ τῆς φύσεως ἡ γέννησις, δύο δὲ πόλοι αὐτῆς εἶναι τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ.

Ὁ δὲ διαχωρισμὸς ἐγένετο, ἐπειδὴ, ὑποστηρίζει, ἡ πρωταρχικὴ αἰτία τῆς δημιουργίας τῶν ζώντων ὄντων ἦτο ἡ βελτίων καὶ ἡ θειότερα τὴν φύσιν, ἐν ἣ ἔνυπάρχει ὁ λόγος καὶ τὸ εἶδος τῆς ὕλης. Καὶ διὰ τοὺς βασικοὺς αὐτοὺς λόγους ὥπλισεν αὕτη τὰ δύο φύλα διὰ γονιμοποιητικῆς ὕλης, εἰς τὴν ὁποῖαν ἐδόθη ἔτι βελτίων διαπλαστικὴ δύναμις, ἡ ὁποία παρέχεται ὑπὸ τοῦ ἄρρενος σπέρματος εἰς τὸ κύημα, ἐνῶ τὸ θῆλυ παρέχει μόνον τὴν ὕλην (2).

Ὁ διαχωρισμὸς τῶν φύλων, λέγει περαιτέρω, εἶναι ἔργον τῆς θρεπτικῆς ψυχῆς. Ἡ ζωτικὴ δ' αὕτη ἀρχὴ προέρχεται ἐκ τῆς ὕλης, δυνάμει τῆς ὁποίας σχηματίζεται καὶ αὐξάνεται τὸ κύημα, ὥστε αὕτη ἀποτελεῖ ποιητικὸν παράγοντα, ὅστις ἐμπεριέχει μεγίστην δημιουργικὴν δύναμιν. Καὶ ἐφ' ὅσον ἡ δύναμις αὕτη εἶναι θρεπτικὴ, εἶναι καὶ ἡ γεννώσα (3).

Εἰς τὰ ζῶα ὁ διαχωρισμὸς τῶν φύλων γίνεται κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲ παρατηρεῖται εἰς τὰ φυτά, καὶ γίνεται εἰς τὰ ζῶα τοῦτο, διότι ἡ συμμετοχὴ τοῦ ἄρρενος εἶναι ἀπαραίτητος, ἐπειδὴ παρέχεται ὑπὸ τοῦ ἄρρενος αἰσθητικὴ ψυχή.

Σημειωτέον ὅτι περὶ τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν δύο φύλων ἐν τῇ μήτρᾳ ὁ ἐκ Σταγίρων σοφὸς κέκτηται τὰς πλέον σαφεῖς βιολογικὰς γνώσεις, διότι τὴν διαφορὰν ἀποδίδει, ὡς καὶ ὁ Ἰπποκράτης καὶ ἡ σύγχρονος ἐπιστῆμη εἰς τὸ σπέρμα.

Τὸ θῆλυ καὶ τὸ ἄρρεν φύλον καθορίζονται ἀτελῶν ἔτι ὄντων τῶν ἐμβρύων. Ἡ δὲ σύγχρονος βιολογία δύναται διὰ τοῦ μικροσκοπίου νὰ διακρίνῃ ταῦτα ἀπὸ τοῦ τρίτου ἤδη ἐμβρυϊκοῦ μηνός, τὴν δὲ καταβολὴν τῶν ἀπὸ τοῦ 2ου περιόδου. Ἀμφισβητεῖται, τινίζει ὁ Ἀριστοτέλης, ἐὰν ἡ καταβολὴ τοῦ φύλου ὑπάρχει πρὶν ἢ αὕτη ὑποπέση εἰς τὴν ἀντίληψίν μας, ὡς ἐπίσης ἐὰν προὔπηρχεν πρὶν ἢ ἀναπτυχθῆ τὸ κύημα εἰς τὴν μήτραν ἢ ἐγένετο τοῦτο κατὰ τὴν ἐν τῇ μήτρᾳ διάπλασιν, διότι ὑποστηρίζουν τινὲς ὅτι ἡ διαφορὰ ὑπῆρχεν εἰς τὸ σπέρμα, ὅπως ὑποστηρίζει τοῦτο ὁ Ἀναξαγόρας καὶ ἄλλοι φυσικοὶ φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι ἔλεγον ὅτι τὸ σπέρμα προέρχεται μόνον ἀπὸ τὸν ἄνδρα ἢ δὲ γυναῖκα παρέχει ἀπλῶς τὸν τόπον. Ἐλεγον ἐπίσης ὅτι τὸ μὲν ἄρρεν γίνεται ὅταν τὸ σπέρμα προέρχεται ἐκ τοῦ δεξιοῦ ὄρχεως καὶ ἀναπτύσσεται πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς μήτρας, τὸ δὲ θῆλυ ἀντιθέτως.

Καὶ ἀναιρῶν τὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων φυσικῶν ἀποδεικνύει τὸ ἀστήρικτον αὐτῶν λέγων: «Τὸ ὅτι αἱ τοιαῦται θεωρίαι τυγχάνουν ἀστήρικτοι συνηγορεῖ τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἑτερόφυλα δίδυμα ἀναπτύσσονται πολλάκις εἰς τὴν αὐτὴν μήτραν, ὡς τοῦτο διεπιστώθη πολλάκις διὰ τῆς ἀνατομῆς... καὶ ἐν ὀλίγοις εἶναι προτιμότερον νὰ δεχθῆ τις ὅτι τὰ φύλα προκύπτουν ἀπὸ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου φύλου, ἀπὸ τὸ παράλογον νὰ αἰτιᾶται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ θερμοῦ ἢ τοῦ ψυχροῦ... Ἐπίσης ἄτοπον κρι-

1) «Ἡ γὰρ θρεπτικὴ ψυχὴ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει καὶ πρώτη καὶ κοινοτάτη δύναμις ἐστὶ ψυχῆς καθ' ἣν ὑπάρχει τὸ ζῆν ἀπασιν, ἧς ἐστὶν ἔργα γεννησθαι καὶ τροφῆ χρῆσθαι» (Ψυχ. 415 α 25).

2) «Βέλτιον γὰρ καὶ θειότερον ἢ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, ἢ ἄρρεν ὑπάρχει τοῖς γινομένοις, ὕλη δὲ τὸ θῆλυ» (Ζ. Γεν. 732 α 7).

3) «Ἐἰ μὲν οὖν αὕτη ἐστὶν ἡ θρεπτικὴ ψυχὴ, αὕτη ἐστὶ καὶ ἡ γεννώσα· καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἡ φύσις ἐκάστου, ἐνυπάρχουσα καὶ ἐν φυτοῖς καὶ ἐν ζῴοις πᾶσιν» (Ζ. Γεν. 740 β 36).

νεται ὅτι τὸ μὲν ἄρρεν προέρχεται ἐκ τοῦ δεξιοῦ ὄρχεως, τὸ δὲ θῆλυ ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ, διότι διεπιστώθη ἡ ἀνάπτυξις θήλεος πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος τῆς μήτρας καὶ ἀντιθέτως ἄρρενος πρὸς τὸ ἀριστερόν. Τοῦτο ἀποδεικνύει καὶ τὸ ἐσφαλμένον τῆς θεωρίας τοῦ Λεωφάνους, ὁ ὁποῖος ἐνόμιζεν ὅτι ἐάν δέσῃ τὸν δεξιὸν ὄρχιν θὰ προκύψῃ θηλυτοκία, καὶ ἀντιθέτως ἐάν δέσῃ τὸν ἀριστερόν θὰ γίνῃ ἀρρενοτοκία ἐκ τοῦ σπέρματος τοῦ δεξιοῦ ὄρχεως. Τὸ αὐτὸ ἔπραττον ἄλλοι διὰ τῆς ἐκτομῆς τοῦ ἀριστεροῦ ἢ τοῦ δεξιοῦ ὄρχεως (Ζ. Γεν. 765α 24) (1). Διὰ τὴν χωρήσῃ δὲ ἡ φύσις, συνεχίζει, εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ φύλου, πρέπει ἡ ὅλη βιολογικὴ δύναμις νὰ ἐκδηλωθῇ διὰ τινος ὄργανου παντοιοτρόπως καὶ κατὰ τὸν καλύτερον καὶ κατὰ τὸν χειρότερον τρόπον. Τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ ἀδυνάτου ἔχοντος πολλαπλῆν ἔννοιαν, κυρίως πρέπει τὰ φύλα νὰ εἶναι ἀντίθετα, ἢ δὲ ἀντίθεσις αὕτη νὰ ἐκδηλοῦται ἐκ τῆς ἀντιθέτου κατασκευῆς τῶν γεννητικῶν τῶν ὄργάνων (766 κ.έ.).

Ἡ φύσις παρέσχεν εἰς ἕκαστον φύλον καὶ τὴν γεννητικὴν ἱκανότητα καὶ τὰ κατάλληλα ὄργανα, τὰ ὁποῖα τελειοποιοῦνται ὅταν πλησιάσῃ ἡ παραγωγή τοῦ σπέρματος καὶ τῆς γεννητικῆς ἐπιθυμίας. Καὶ καθὼς ἡ ὄρασις δὲν γίνεται ἄνευ τῶν ὀφθαλμῶν, οὔτε οἱ ὀφθαλμοὶ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς τέλεια ὄργανα ἄνευ τῆς ἱκανότητος τοῦ βλέπειν, τοιοῦτοτρόπως καὶ τὰ γεννητικὰ ὄργανα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν τέλεια ἄνευ τῆς ἱκανότητος τοῦ γεννᾶν.

Ἐάν γίνῃ παραδεκτόν, προσθέτει, ὅτι τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν παρέχει τὸ σῶμα διὰ τῆς τροφῆς, καὶ ὅτι ἕκαστον ὄργανον, ἐπομένως καὶ οἱ γεννητικοὶ ἀδένες, ἔλκουν ἐκ τῆς τροφῆς τὸ οἰκεῖον πρὸς τὴν φύσιν ἑκάστου ὄργανου, προσέτι ἐάν δεχθῶμεν ὅτι κατὰ τὴν κύησιν γίνεται φθορὰ τῆς τοῦ ἄρρενος καὶ προκύπτει θῆλυ, ἔπεται ὅτι γίνεται περισσότερο φανερόν διατί γίνεται τὸ κύημα ἄρρεν ἢ θῆλυ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ φύλον παρουσιάζει καὶ διαφορὰν κατὰ τὴν γεννητικὴν ἐκδήλωσιν, τὸ ἀστοχῆσαν φύλον ἀποκτᾷ καὶ τὰ γεννητικὰ ὄργανα τοῦ ἀντιθέτου φύλου, ὥστε ἡ μεταβολὴ συμπεριλαμβάνει καὶ τὰ γεννητικὰ ὄργανα. Ἐνός δηλ. βασικοῦ καὶ ἐπικαίρου ὄργανου μεταβληθέντος, συμμετιβάλλεται καὶ ἡ ὅλη ὑπόστασις καὶ σύστασις τοῦ φύλου, ὅπερ διαπιστοῦται εἰς τοὺς ἐνούχους, τῶν ὁποίων ἐπειδὴ ἐβλάβη ἓν βασικόν ὄργανον (δηλ. οἱ ὄρχεις) ἐξαλλάττεται ἐπὶ τοσοῦτον ἡ ἀρχικὴ μορφή των, ὥστε νὰ διαφέρουν ὀλίγον μόνον τοῦ θήλεος (2).

Αἴτιον δὲ τοῦ βιολογικοῦ τούτου φαινομένου εἶναι ὅτι ὄργανά τινα τοῦ σώματος ἐπιτελοῦν βασικὴν τινα λειτουργίαν καὶ, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ὁρμονικὴν, καὶ ταύτης μεταλλασσομένης, μεταλλάσσεται καὶ ἡ λειτουργία πολλῶν ἄλλων ὄργάνων, ἧτις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ μεταλλασσομένου ὄργανου (3). Εἰς μίαν τοιαύτην βιολογικὴν ἀρχήν, ἡ ὁποία περικλείεται εἰς τὸ σπέρμα τοῦ ἄρρενος, ἀποδίδει τὴν διαφορὰν τοῦ φύλου (4).

1) «Οὕτω γὰρ καὶ Λεωφάνης ἔλεγεν Ἐπί τε τῶν ἐκτεμνομένων τὸν ἕτερον ὄρχιν τὸ αὐτὸ τοῦτο συμβαίνειν τινές φασίν, οὐκ ἀληθῆ λέγοντες».

2) «Ἐνός δὲ μορίου ἐπικαίρου μεταβάλλοντος ὅλη ἡ σύστασις τοῦ ζῴου πολὺ τῷ εἶδει διαφέρει. Ὅρᾶν δ' ἐξέστιν ἐπὶ τῶν ἐνούχων, οἱ ἐνός μορίου πηρωθέντος, τοσοῦτον ἐξαλλάττουσι τῆς ἀρχαίας μορφῆς καὶ μικρὸν λείπουσι τοῦ θήλεος τὴν ἰδέαν (Ζ. Γεν. 766 α 24).

3) «Τούτου δ' αἴτιον ὅτι ἔνια τῶν μορίων ἀρχαί εἰσιν ἀρχῆς δὲ κινήσεως πολλὰ ἀνάγκη μεθίσταται τῶν ἀκολουθούντων» (αὐτόθι).

4) «Δεῖ δὲ νοεῖν ὅτι μικρᾶς ἀρχῆς μετακινουμένης πολλὰ συμμεταβάλλειν εἴωθε τῶν μετὰ τὴν ἀρχήν. Δῆλον δὲ τοῦτο ἐπὶ τῶν ἐκτεμνομένων· τοῦ γεννητικοῦ γὰρ μορίου διαφθειρομένου μόνον ὅλη σχεδὸν ἡ μορφή συμμεταβάλλεται, τοσοῦτον ὥστε ἡ θῆλυ δοκεῖν εἶναι ἢ μικρὸν ἀπολείπειν, ὡς οὐ κατὰ τὸ τυχόν μόριον οὐδὲ κατὰ τὴν τυχοῦσαν δύναμιν θῆλυ ὄν καὶ τὸ ἄρρεν. Φανερόν οὖν ὅτι ἀρχῆς τις οὔσα φαίνεται τὸ θῆλυ καὶ τὸ ἄρρεν· πολλὰ γοῦν συμμεταβάλλει μεταβαλλόντων ἢ θῆλυ καὶ ἄρρεν, ὡς ἀρχῆς μεταπιπτούσης» (Ζ, Γεν. 716 β 3).

Εἰς τὰς βιολογικὰς τῶν γεννητικῶν ὀργάνων ἐπιδράσεις, τὰς ὁποίας σήμερον κατανόομεν κάλλιστα καὶ ἀποδίδομεν εἰς τὰς ὁρμόνας, ὁ Ἀριστοτέλης ἀπέδιδε καὶ τὴν μεταβολὴν τῆς φωνῆς. Τοιαύτη λ.χ. μεταβολὴ παρατηρεῖται εἰς τοὺς εὐνούχους, τῶν ὁποίων ἡ φωνὴ γίνεται «ὡς ἡ τῶν θηλέων». «Ἐκτεμνόμενα δὲ πάντα εἰς τὸ θῆλυ μεταβάλλει. . . ὁμοίαν ἀφήσει φωνὴν τοῖς θήλεσιν». (Ζ. Γεν. 787β 19). Μεταβολὴν ἐπίσης τῆς φωνῆς συνεπάγεται καὶ ἡ μεταβολὴ τῆς λειτουργίας τῶν γεννητικῶν ὀργάνων προΐουσης τῆς ἡλικίας (1).

Εἰς τὰς μεγαλοφυεῖς δὲ ταύτας παρατηρήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ σύγχρονος βιολογία δὲν ἔχει παρὰ νὰ οἰκοδομήσῃ ἐπὶ στερεωτάτων θεμελιῶν καὶ νὰ παρουσιάσῃ τὸ σύγχρονον οἰκοδόμημα τῆς γεννητικῆς καὶ ἐνδοκρινολογίας, χωρὶς μέγαν κόπον, διότι ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ φιλοσόφου Σταγίριτου ἔχει καλῶς καὶ ὀρθῶς ὑποδείξει τὸ σχέδιον, ὡς ἐλέχθη, καὶ θεμελιώσῃ τὸ ὅλον οἰκοδόμημα ἐπὶ στερεῶν βάσεων.

Ἡ δὲ καταβολὴ καὶ ἡ διάκρισις τῶν φύλων παρέχεται ὑπὸ τοῦ σπέρματος «Διαφέρει, λέγει, τὸ σπέρμα τοῦ ἄρρενος ἐκ τοῦ ὅτι περικλείει ἐν αὐτῷ βιολογικὴν ἀρχὴν τοιαύτην, ἣτις παρακινεῖ τὸ ζῷον εἰς διάπλασιν, ἐν ᾧ τὸ θῆλυ παρέχει μόνον τὴν ὄλην (2)».

Τὰ νέα τῶν ζῴων εἶναι θηλυτόκα, ἀντιθέτως τὰ μεγαλυτέρας ἡλικίας ἄρρενοτόκα, διότι εἰς τὰ ἡλικιωμένα τὸ θερμὸν δὲν ἀκμάζει καὶ εἰς τὰ γηράσκοντα ἐλλείπει (αὐτ. 29). Καὶ τὰ ὑγρότερα καὶ θηλυκώτερα τῶν σωμάτων εἶναι τὰ πλέον θηλυτόκα, καθὼς καὶ τὰ ὑδαρέστερα σπέρματα, τὰ ὁποῖα λέγει, εἶναι πλέον θηλυτόκα τῶν πεπυκνωμένων, διότι πάντα τὰ ὑγρότερα προέρχονται ἐκ τῆς ἐνδείας τοῦ φυσικοῦ θερμοῦ. Οἱ κατοικοῦντες, ἐξ ἄλλου, εἰς βόρεια κλίματα εἶναι περισσότερον ἄρρενοτόκοι τῶν εἰς τὰ νότια οἰκούντων, οἱ ὁποῖοι εἶναι σπερματικώτεροι, τὸ δὲ πολὺ σπέρμα εἶναι ὀλιγώτερον γόνιμον» (Ζ. Γεν. 766 b 30).

Διαφέρουν λοιπὸν πρὸς ἀλληλά τὰ ἄρρενα καὶ τὰ θήλεα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀρρεγονίαν καὶ θηλυγονίαν καὶ ὑπάρχουν ἄνδρες καὶ γυναῖκες καὶ ἄρρενοτόκοι καὶ θηλυτόκοι (3).

Ἄλλὰ πρέπει, τονίζει, νὰ ὑφίσταται συμμετρία ἀρρένων καὶ θηλέων, διότι πάντα τὰ γενόμενα εἴτε ὑπὸ τῆς φύσεως εἴτε ὑπὸ τῆς τέχνης γίνονται διὰ τινὰ σκοπὸν (Ζῶ. Γεν. 767 a 14).

Πάντως, καταλήγει, τὸ σπέρμα περικλείει ἐν αὐτῷ ἄρρενα καὶ θήλεα στοιχεῖα, καὶ ἀναλόγως ὑπερτερήσεως γεννᾶται ἄρρεν ἢ θῆλυ «Σπέρμα δὲ ἐξ ἀμφοτέρων τὰς

1) «Διόπερ καὶ τῶν σπερματικῶν πόρων μεταβαλλόντων πρὸς τὴν ἡλικίαν ἐν ἣ ἦδη δύναται τὸ σπέρμα ἐκκρίνειν, συµμεταβάλλει καὶ τοῦτο τὸ μόριον. Τοῦτου δὲ μεταβάλλοντες καὶ ἡ φωνὴ μεταβάλλει, μᾶλλον μὲν τοῖς ἀρρεσιν, συµβαίνει δὲ ταῦτό καὶ ἐπὶ θηλειῶν, ἀλλ' ἀδηλότερον, καὶ γίνεται ὁ καλοῦσι τινες τραγίζειν, ὅταν ταῦτα καθίσταται εἰς τὴν τῆς ἐπιούσης ἡλικίας βαρῦτητα ἢ ὀξυφωνίαν». περὶ ζῴων Γενέσ. 788 a 1. «Διὰ μὲν οὖν ταύτην τὴν αἰτίαν τὰ ἐκτεμνόμενα μεταβάλλει εἰς τὸ θῆλυ τὴν τε φωνὴν καὶ τὴν ἄλλην μαρφήν, διὰ τὸ συµβαίνειν ἀνίστασθαι τὴν ἀρχὴν ἐξ ἧς ὑπάρχει τῷ σώματι ἡ συντονία. Αἱ γὰρ ἀρχαὶ μεγέθει οὐσαι μικραὶ, τῇ δυνάμει μεγάλαί εἰσιν». Αὐτόθι 788 a 6. Ἀναμφιβόλως ἐνταῦθα ὁ Ἀριστοτέλης παρουσιάζει περιπτώσεις ὁρμονικῆς ἐπιδράσεως, ἥτοι ἔσω ἐκκρίσεως μικρῶν ὀργάνων μεγίστης ὁμῶς βιολογικῆς δράσεως.

2) «Διαφέρει δὲ τὸ τοῦ ἄρρενος σπέρμα, ὅτι ἔχει ἀρχὴν ἐν ἑαυτῷ τοιαύτην, ὅλον κινεῖν (καὶ ἐν τῷ ζῷῳ) καὶ διαπέπειν τὴν ἐσχάτην τροφήν, τὸ δὲ τοῦ θήλεος ὄλην μόνον». (Ζ. Γεν. 766 b 12).

3) «Εἰσὶ δὲ καὶ ἄνδρες θηλυγόνοι καὶ γυναῖκες ἄρρενογόνοι, ὅλον καὶ κατὰ τοῦ Ἡρακλέους μυθολογεῖται, ὅς ἐν δύο καὶ ἐβδομήκοντα τέκνοις θυγατέρα μίαν ἐγέννησεν. Αἱ δὲ μὴ δυνάμεναι συλλαμβάνειν, εἴαν ἢ διὰ θεραπείαν συλλάβωσιν ἢ δι' ἄλλην τινὰ σύμπτωσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ θηλυτοκοῦσι μᾶλλον ἢ ἄρρενοτοκοῦσι (Ζ. Ιστ. 6 585 b 21).

ἀρχὰς ἔχει τῶν συνδυασθέντων» (Ζ. Γεν. 724 b 14) καὶ «δοκεῖ πάντα γίνεσθαι ἐκ σπέρματος, τὸ δὲ σπέρμα ἐκ τῶν γεννώντων» (αὐτ. 751 b 6).

Τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ, ὑποστηρίζει, ἐδημιουργήθησαν παρὰ τῆς φύσεως ἐξ ἀνάγκης πρὸς διαίωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους (ἀϊδιότητα) καὶ πρὸς βελτίωσιν τῶν εἰδῶν. Ἡ δημιουργία δ' αὕτη τῶν φύλων ἔχει ἄνωθεν τὴν ἀρχὴν (1).

Διὰ τὴν βελτίωσιν λοιπὸν ἡ φύσις τῶν ζῴων καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τὴν διαίωσιν τῶν εἰδῶν καὶ χάριν τῆς γενέσεως ὁμοίων ὄντων, ὥρισε τὰ φύλα μὲ διάφορον γονιμοποιητικὸν ὕλικόν, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐνυπάρχει, ἐν δυνάμει, βιολογικὴ δύναμις, ἥτις ὠθεῖ τὰ φύλα πρὸς συνάφειαν. Κατὰ ταῦτα τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ εἶναι βιολογικαὶ ἀρχαὶ γενέσεως. Καὶ τὸ μὲν ἄρρεν συμβάλλεται εἰς τὴν γένεσιν διὰ τοῦ σπέρματος, τὸ δὲ θῆλυ διὰ τοῦ καναμηνίου αἵματος. Τὸ ἄρρεν δηλ. εἶναι τὸ ἐνεργὸν πρόσωπον καὶ τὸ δρῶν (τὸ ποιοῦν), ἐνῶ τὸ θῆλυ τὸ παρέχον τὴν ὄλην καὶ τὸ κατάλληλον ἔδαφος διὰ τὴν σύλληψιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κυήματος, ὡς ἡ γῆ διὰ τοὺς σπόρους (2). «Ἄρρεν μὲν λέγομεν ζῶον τὸ εἰς ἄλλο γεννῶν, θῆλυ δὲ τὸ εἰς αὐτό».

Ἐν τῷ σπέρματι, διδάσκει, ἐνυπάρχουν χαρακτηῖρες τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ φύλου, ἥτοι εἰς τὴν φυλογονίαν σπουδαῖον μέρος λαμβάνει καὶ ἕτερον βιολογικὸν γεγονός ἢ κληρονομικότης τὰς ἀρχὰς τῆς ὁποίας διδάσκει ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ διὰ νὰ κατανοήσωμεν πλήρως ταύτην, θὰ διαλάβωμεν περὶ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ φιλοσόφου περὶ τοῦ σπέρματος καὶ γονῆς.

Περὶ σπέρματος

Σπέρμα λέγει εἶναι τὸ προερχόμενον ἐξ ἀμφοτέρων, γονὴ δὲ τὸ ἀπὸ ἑκάστου φύλου. Σπέρμα δηλ. εἶναι ἡ γονιμοποιηθεῖσα γονή, ὡς λ. χ. οἱ γονιμοποιηθέντες σπόροι, ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτουν τὰ φυτά. Καὶ τὰ ῥᾶ τῶν ὀρνίθων, τὰ γονιμοποιηθέντα: παριστοῦν ἐν σπέρμα, ἐν ᾧ τὰ μὴ γονιμοποιηθέντα, γονὴν (ῥᾶ ὕπνημία).

«Γονὴ μὲν οὖν τὸ ἀπὸ τοῦ γεννῶντος καλεῖται ἀπιόν, ὅσα συνδυάζεσθαι πέφυκε, τὸ πρῶτον ἔχον ἀρχὴν γενέσεως, σπέρμα δὲ τὸ ἐξ ἀμφοτέρων τὰς ἀρχὰς ἔχον τῶν συνδυασθέντων, οἷον τὰ τε τῶν φυτῶν καὶ ἐνίων ζῴων, ἐν οἷς μὴ κεχώρισται τὸ θῆλυ καὶ τὸ ἄρρεν, ὡσπερ τὸ γιγνόμενον ἐκ θήλεος καὶ ἄρρενος πρῶτον μίγμα» (Ζ. Γεν. 724 b 12).

Τὸ σπέρμα δηλαδὴ συνίσταται ἀπὸ στοιχεῖα ἄρρενος καὶ θήλεος, προέρχεται δὲ ἐκ τῆς περισσείας τοῦ καθαροῦ αἵματος. Σπέρμα παράγουν πάντα τὰ ἔναιμα ζῶα (Ζ. Μορ. 523 a 13—Ζ. Γεν. 735 a 30). Τὸ σπέρμα, προσθέτει, ἐξερχόμενον ἐκ τοῦ ζώου εἶναι παχύρρευστον καὶ λευκόν, ἀλλὰ πήγνυται πάραυτα, διὰ δὲ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ψύχους καθίσταται λεπτόρρευστον (Ζ. Γ. 735 a 30). Τὸ σπέρμα, παρατηρεῖ εἰς τὸ ἄρρεν, καθὼς καὶ τὰ ἔμμηνα εἰς τὰς γυναῖκας ἐμφανίζονται κατὰ τὴν ἐνήβωσιν καὶ συνοδεύονται ὑπὸ σειρᾶς χαρακτηριστικῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα περιγράφει κατὰ τὸν θαυμασιώτερον τρόπον (3).

1) Ὡς δὲ διὰ τὸ βέλτιον καὶ τὴν αἰτίαν τὴν ἕνεκα τίνος, ἄνωθεν (ἀπὸ τοῦ παντός. P) ἔχει τὴν ἀρχὴν, ἐπεὶ γὰρ ἐστὶ τὰ μὲν ἀτθια καὶ θεῖα τῶν ὄντων... τὸ δὲ καλὸν καὶ τὸ θεῖον αἰτιον αἰεὶ κατὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν τοῦ βελτίονος ἐν τοῖς ἐνδεχομένοις (Ζ. Γεν. 781 b 22).

2) Διὸ καὶ ἐν τῷ ὄλω τὴν τῆς γῆς φύσιν ὡς θῆλυ καὶ μητέρα ὀνομάζουσιν (Ζ. Γεν. 716 a 14).

3) Φέρειν δὲ σπέρμα πρῶτον ἄρχεται τὸ ἄρρεν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐν τοῖς ἔτεσι δις ἐπὶ τεταλεσμένοις· ἀμα δὲ καὶ ἡ τρίχωσις τῆς ἡδης ἄρχεται, καθάπερ καὶ τὰ φυτὰ μέλλοντα φέρειν τὸ σπέρμα ἀνθεῖν πρῶτον Ἀλκμαίων φησὶν ὁ Κροτωνιάτης. Περὶ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον τοῦτον ἢ τε φωνὴ μεταβάλλειν ἄρχεται ἐπὶ τὸ τραχύτερον καὶ ἀνωμαλέστερον, οὗτ' ἔτι δεῖται